

**Горгі
Кекелідзе**

**Гурійський
щоденник**

*Це видання було здійснене за підтримки
Грузинського Національного книжкового центру
та Міністерства культури і охорони пам'яток Грузії*

**GEORGIAN
NATIONAL
BOOK
CENTER**

**MINISTRY OF CULTURE
AND MONUMENTS PROTECTION
OF GEORGIA**

**Анетти
ВИДВНИЦТВО
Антоненко**

გიორგი კეკელიძე

გურული დღიურები

უკრაინულად თარგმნა, წინასიტყვაობა
და შენიშვნები დაურთო რაულ ჩილაჩავამ

გამომცემლობა სიესტა
თბილისი
2014

Гіоргі Кекелідзе

Гурійський щоденник

*З грузинської переклав
Рауль Чілачава*

*Передмова та примітки
Рауля Чілачави*

ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ

ББК 84(4 Гру)

К 33

Гіоргі Кекелідзе
ГУРІЙСЬКИЙ ЩОДЕННИК

Повість-есеї

З грузинської переклав Рауль Чілачава

Перекладено за виданням:

გიორგი კეკელიძე

გურული დღიურები

გამომცემლობა სიესტა

თბილისი

2014

© Giorgi Kekelidze. All rights reserved by Siesta publishing

First published by SIESTA, Tbilisi, Georgia in 2014

Гіоргі Кекелідзе — молодий грузинський поет, прозаїк, публіцист, науковець. Уже кілька років він очолює найбільшу книгозбірню країни — є генеральним директором Парламентської бібліотеки. Народився й виріс у колоритному куточку Грузії — Гурії. Звідти й назва книжки «Гурійський щоденник». Ця книжка — краший зразок популярного нині жанру — нон-фікшн, документальної прози, побудованої саме на спогадах із чітко вираженою авторською позицією і з елементами художності. Тут не лише приватні історії, а й справжні притчі, сповнені глибокого змісту. Це автобіографічний есеї, у якому особиста історія переплітається з історією цілого народу. Гіоргі Кекелідзе пише не лише про те, що бачив, чув, пережив, а й розставляє дуже мудрі, точні й повчальні акценти. Часом ставить лише запитання, а право на відповідь залишає нам, читачам.

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».**

© გამომცემლობა სიესტა, თბილისი, 2014

© Рауль Чілачава, український переклад, 2017

© Рауль Чілачава, передмова та примітки, 2017

ISBN 978-617-7192-71-7

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2017

Грузинський Боргес, родом із Гурії

Коли Гіоргі Кекелідзе почав публікувати перші розділи свого «Гурійського щоденника», я дещо іронічно поставився до його наміру: здалося, що в тридцять років він уже пише мемуари. «Чи не занадто рано?» — запитував я себе. Однак швидко розібрався, бо побачив: це зовсім не те, про що я спочатку подумав. Розповідь захопила своєю масштабністю, багатоплановістю, глибинністю. Кожен епізод, кожен окремий розділ — то ціла історія непростих людських стосунків, сповнена роздумів, емоцій, переживань.

Я побачив і впізнав жвавих, дотепних, неординарних гурійців — славних мешканців західної Грузії, які тримаються і не занепадають духом навіть у найскрутніші часи, борються до останнього і здебільшого беруть гору над розбратом, війною, бідністю й іншим лихом, які невідомо звідки беруться на наші голови. Найголовніше — я побачив, пізнав і зрозумів самого автора, з яким знайомий вже кілька років. Він навіть гостював у мене в Києві. Та одна справа — знайомство фізичне, а геть інша — духовне, тим паче — знайомство через щоденник, де людина максимально відкриває свій внутрішній світ, дозволяє зазирнути в найпотаємніші куточки власного его.

Гіоргі Кекелідзе — гурієць. Народився й виріс у красивому місті Озургеті, де, як і в усій Гурії (та й Грузії загалом), мешкають люди енергійні, талановиті, працьовиті. Уся його розповідь пов'язана з ними, земляками, їхніми діями і вчинками, веселими пригодами, жартами і бувальщинами.

Гіоргі — людина цілеспрямована, наділена багатьма такими якостями, які відсутні в людей творчих і богемих. Він чудовий поет, прозаїк, публіцист і водночас

блискучий менеджер, генератор різноманітних романтичних, часом неймовірних ідей, які не лише висловлює, а й із заздрісною впертістю втілює в життя.

Ще за юнацтва Гіоргі редагував газету, потім створив першу в Грузії електронну бібліотеку і літературний сайт, давши можливість багатьом авторам реалізувати свій творчий потенціал. Його діяльність помітили, й уже в 28 років Кекелідзе призначили генеральним директором Парламентської (колишньої публічної) бібліотеки Грузії, де Гіоргі своїм прикладом зробив престижною призабуту професію бібліотекаря.

Гіоргі сьогодні такий собі грузинський Боргес, який очолює найбільше книгосховище Грузії, в читальних залах якого я провів чималий відрізок свого життя. Завдяки кількарічному керівництву Гіоргі нині ця бібліотека є визначним науковим і культурним центром країни, де відбуваються різноманітні зустрічі, дискусії, виставки, ведеться активна дослідницька робота.

Гіоргі встигає все: він створює цифровий фотолітопис країни і цифрову бібліотеку вітчизняної літератури, відкриває куточки грузинської книжки в знаменитих бібліотеках Нью-Йорка і Парижа, їде до загубленого в горах маленького грузинського села, мешканцям якого привозить у дарунок стоси нових видань, бере участь у теле- і радіодебатах, викладає в національному університеті і, звісно, пише книжки, одну з яких ви наразі тримаєте в руках.

Ця книжка — кращий зразок популярного нині жанру — нон-фікшн, документальної прози, побудованої саме на спогадах із чітко вираженою авторською позицією і з елементами художності. Усі ці характерні риси нон-фікшину притаманні і «Гурійському щоденнику», який навіть можна вважати зразковим у такому контексті.

На жаль, переклад не дає можливості передати весь мовний аромат тексту, значна частина якого написана

саме гурійським діалектом, де є чимало каламбурів й ідіоматичних висловів, що не передаються виражальними засобами іншої мови. Максимум, що можна було зробити в такому випадку, зроблено.

Мені ця книжка близька з багатьох причин: вона яскрава, достовірна, лаконічна, метафорична. А ще Гурія, рідний край автора, межує з моїм рідним краєм — Самегрело, і ми, гурійці і мегрели, майже тотожні ментально. І побут, і звичаї, і кухня в нас теж майже однакові. Дарма що вдома розмовляємо по-різному: мегрели — мегрельською мовою, гурійці — на гурійському діалекті. Хто читав книжки Нодара Думбадзе (українською перекладена вся його творчість), той знає: Гурія — край невичерпного дотепного гумору. Ця вдача земляків пронизує цю книжку. Щоправда, вона тут не педалюється, а лише прихована між рядками. Стриманість і небагатослівність — прикметна риса творчого стилю Гіоргі, але досвідчене око неодмінно помітить у його оповідях і гумор, і сарказм, і іронію.

Слід зауважити, що «Гурійський щоденник», як і передбачає жанр, украй щира й відверта книжка, де автор розповідає про свої мрії, які збулися й не збулися, про особисті перемоги й поразки, де є і самокритика, і вибачення за помилки і неблагородні кроки. А найголовніше, ця книжка сповнена любові до ближнього, як гімн вдячності найкривнішим людям — бабусям і дідусям, батькам і особливо — батькові, який був найближчим другом і наставником єдиного сина (і нещодавно передчасно пішов у засвіти). Вірніше, як пише Гіоргі, полетів разом із совою, яку в юності він убив із гвинтівки і про що шкодував усе життя.

Наголошую: «Гурійський щоденник» — це не лише приватні історії, а й справжні притчі, сповнені глибокого змісту. Інколи навіть дивуєшся, звідки в такої ще зовсім

молодої людини стільки філософської зосередженості й життєвої мудрості, якими так просякнута ця книжка!

Як справжній художник, Гіоргі дуже спостережливий, допитливий, має гострий зір і гарну пам'ять; він не лише помічає в житті характерні нюанси, деталі, аспекти, а й узагальнює їх, співставляє, робить точні висновки. Для нього щоденність — це сукупність суцільних парадоксів і дивацтв, які або пояснюють, або ще більше затемнюють сенс нашого буття на землі.

У цій невеличкій за обсягом книжці порушено чимало життєво важливих питань, на які не завжди вдається відповісти однозначно, якщо вдається відповісти взагалі. Однак істинна мета художньої літератури передовсім і полягає у виявленні проблем, а не в спробах їх вирішити.

Гіоргі Кекелідзе пише не лише про те, що бачив, чув, пережив, а й розставляє дуже мудрі, точні й повчальні акценти. Часом ставить лише запитання, а право на відповідь залишає нам, читачам.

Ця книга і весела, і печальна водночас. У ній злилися в єдине світлі (і не дуже) спогади про відлетіле дитинство, яке збіглося з найжахливішим періодом в історії Грузії за минуле століття, і похмурі картинки колись квітучого, а нині розореного війною грузинського краю. Тут живуть і діють звичайні і водночас незвичні люди — з власною філософією і власними поглядами на життя, щоденними клопатами, розчаруваннями і надіями.

«Гурійський щоденник» — це книжка про життя і смерть, про незбагненність людського буття, про добро і зло, перемоги і поразки, мить і вічність.

Тут я ставлю крапку і надаю слово Гіоргі Кекелідзе, який сам, від першої особи розповість про найсокровенніше, про те, що можна довірити лише щоденнику.

Рауль Чілачава

Книга перша

Парадоксальний пролог і не лише

Як каже один мій друг, світ ділиться на дві частини: на гурійців і на всіх інших.

«Однак Гурія належить не Егросу, а Картлосу»¹.

Тому Гурія — край парадоксів. Та про це згодом.

Гурія справді красива. І нечувано бідна.

Можливо, тому, що є «кращим» полігоном для невдалих експериментів: це «ізабелла»² (більш відома як «адеса»), лавровий лист «дафна», тунгове дерево³, грушеве варення «прангула», військове містечко в селі Мерія, лабораторії в селищі Шекветілі і тисяча інших розпочатих, але так і не завершених справ.

Тому гурійців часто звинувачують у тому, що вони — народ квапливих рішень і дій, який надмірно захоплюється всілякими нововведеннями. І люди мають рацію. А самі гурійці скаржаться, що їм — народу, наділеному стількома талантами, — заздрить саме провидіння. Ось чому їм ніколи і не щастить. І вони теж мають рацію.

Гурійці люблять працювати: на моїх очах селянин, якому було за 80 років, на смертному одрі несвідомо махав рукою, ніби розпушував землю. Та про цього селянина також згодом.

¹ «Однак Гурія належить не Егросу, а Картлосу» — це цитата з праці грузинського історика і географа Вахушті Багратіоні, який пояснює походження гурійців. За давніми переказами, всі народи Кавказу мали спільного предка Таргамоса, серед його восьми синів були й Егрос і Картлос, праотці сучасних мегрелів і гурійців.

² Ізабелла — сорт винограду, саджанці якого до Грузії були завезені через Одесу, тому в народі його називають «Одеса».

³ Тунгове дерево — субтропічне дерево, плоди якого схожі на цитрусові і використовуються для отримання високоякісних технічних олій, а також для виготовлення фарб.

Як я вже сказав, Гурія нечувано бідна. Та її гори й долини ви не сплутаєте ні з якими іншими. Я впізнаю їх за ароматом, оскільки жив і там, і там. У гір — запах розпечених, задимлених, стародавніх стін і козячого гною, а в долин — запах трохи підгнилих мандаринів, горілки одного перегону і шкільних парт.

Друзі, в Гурії ви зустрінете і тумани Бахмаро, і магнітні піски Уреки, і лозу Бахві, і цитрусові плантації Шрома¹ (саме на такі фрази ви натрапили б у 80-ті роки у так званих «іміджевих альбомах», наприклад, під назвою «Країна зеленого золота»).

Отже, Гурія і багата.

До речі, не зважаючи на Крیمانчулі², в Гурії більше люблять плакати й оплакувати. А в тутешніх похоронних ритуалах і справді є якась приваблива надмірність карнавалу. Я супроводжував плакальниць із похорону в одному селі на похорон в інше село і спостерігав дивну метаморфозу цих жінок: моментальний перехід від переказу рецепта сацебелі³ до голосінь. І найдивніше те, що обидва ці стани (балаканина про сацебелі і плач на похороні) — особисто для мене — неймовірно природні. Саме в цьому — парадоксальність гурійців.

Щирі гурійці і тоді, коли жертовно змушують вас пити і їсти. Аж до того, що можуть приставити ніж до горла. Отже, як би ви не поспішали, будете змушені продовжувати застілля. Навіть коли гостей, які вже пішли, лають за те, що вони перебрали і надто засиділися за столом (та разом із тим єдність часу, місця і дії зберігаються).

Щирі вони і коли проклинають «руйнівника країни Шеварднадзе», і коли пишаються його «гурійським походженням». І таке інше.

¹ Бахмаро — кліматичний курорт у горах Гурії. Уреки — причорноморський курорт у Гурії. Бахві, Шрома — відомі села в Гурії.

² Крیمانчулі — унікальний різновид грузинського багатоголосся, поширений у Гурії.

³ Сацебелі — оригінальний грузинський соус.

«Як ти? — Коли приїхав? — Коли їдеш?» — Кілька питань сиплються від гурійців одне за одним. А яким є їхній прихований зміст? Мені досі не хочеться його розгадувати.

У Гурії живуть доброзичливі люди.

Гурійці (напевно, як і всі грузини) не люблять море, або, точніше, ніколи не дивляться на море так, як на нього дивляться жителі будь-яких інших приморських країн. Якийсь несвідомий страх відштовхує їх від моря.

Гурієць-вершник (згадаємо американську «Одіссею»¹) — більш природне поєднання слів, ніж гурієць-моряк.

Улітку з сіл, віддалених від берега всього на якісь три кілометри, люди з благоговінням ідуть купатися так само, як, скажімо, і приїжджі гості з Кахетії. І фраза «я йду на море» для жителів цих двох регіонів Грузії означає одне й те саме.

Я добре пам'ятаю, з яким жалем такі популярні за радянських часів дизельні резервуари (або, якщо бажаєте, баки для солярки), які стояли майже в кожному дворі, розрізали і переробляли на так звані турецькі грубки. Здавалося, що люди прощалися з життям рідної людини. Або з якою приреченістю, після безуспішних спроб посадити ківі, саджали горіхові дерева там, де раніше були чайні плантації, а потім — ниви.

У Гурії навіть у Бога вірять по-своєму: гурійці так швидко хрестяться, що сам Всевишній не встигає цього помітити.

Якщо ви розберете (вловите, збагнете) з розмови гурійців бодай пару слів, то, вважайте, вам пощастило.

¹ «Згадаємо американську “Одіссею”» — маються на увазі грузинські вершники із Гурії, які наприкінці XIX століття виїхали до Сполучених Штатів Америки й брали активну участь в театралізованих шоу для «дикого Заходу».

У старому клубі села Ліхаурі колись відбулася одна з перших дискотек у Грузії.

У багатьох гурійців письмові столи покриті американським прапором.

У селі Натанебі, на привокзальній площі, до російсько-грузинської війни стояв величезний пам'ятник Сталіну.

Гурійці люблять їсти молодий сир.

І підморгувати.

Гурія — прихисток життя. А це, без сумніву, значить: «Що ж ти забув у Гурії, якщо не збирався вмирати?»¹. Тож почнемо.

Розділ I. Пісти

По горі бредуть дві телиці,
в різні боки від мене розбігаються.
З грузинської народної пісні «Нарданіна»

У мої черевики потрапила вода. Хлюпає. І в мене хронічний нежить. Я, Гела, Натія і Татуна (це мої двоюрідні брати і сестри по тітці по батьковій лінії) йдемо до Пісти. Пісти живе на горі Ломінеїшвілі в старому будинку. Такі будинки в Грузії називають «ода»². Пісти живе не в будинку, а, точніше, в тому, що від нього лишилося: швидше за все, вона розібрала будинок на дошки і продала частинами. Звичайна справа.

Будинок Пісти брудний, як і вона сама. Мені чомусь здається, що вона ніколи не плаче — її очі на диво сухі і холодні. Але не спокійні.

Ніхто не знає її національності.

¹ «Що ж ти забув у Гурії, якщо не збирався вмирати?» — рядок із народної пісні.

² Ода — дерев'яний будинок на сваях, поширений у Західній Грузії, зокрема й у Гурії.

У селі кажуть, що у Пісти є хвіст, і я, звісно, побоююсь її. Та Пісти може передбачити майбутнє, а мені цікаво, чи стану я кібернетиком. Я випадково почув це слово, і мені сподобалося як воно звучить: відтоді й кажу, що буду кібернетиком.

Утім Пісти знає це краще.

У її будинку багато ікон. Адже за вікном були ті самі 90-ті, коли люди знаходили порятунок лише в релігії. Пісти хтось подарував ікони, тож вона їх і зберегла про всяк випадок. А ще у Пісти є кілька колод карт, але не Таро. На них стоять слоїки з якоюсь жовтою рідиною і пательня із залишками яєчні.

— Чого вам?

— Дізнатися майбутнє.

— Га?

— Ну, не знаю... Хочемо побачити, що там, у майбутньому.

— Хто з вас середній?

— Я.

— Ти їв щось на світанку?

— Так.

— А хто молодший?

— Я.

— Їв на світанку?

— Ні.

— Як тебе звати?

— Гіоргі.

— Чий ти?

— Зуріко.

— Якого Зуріко?

— Сина Шакро.

— Твій дід помер?

— Ні.

— Чого ти боїшся?

- Скорпіонів.
- Ворогові-недругу! Ворогові-недругу! Заплющ очі і не рухайся! Що бачиш?
- Нічого.
- Заплющ очі міцно і не розплющуй.
- Заплющив.
- Що бачиш?
- Червоні кульки.
- Скільки їх?
- Не можу полічити, вони з'єднуються одна з одною.
- Ким хочеш стати?
- Кібернетиком.
- Ким?..

Пісти померла за три роки. На самоті. Її тіло знайшли не одразу. Вона була знаною і страшною ворожкою, яка прийшла в наше маленьке село невідомо звідки і влаштувалася тут, у Сурєбі. Нора розповіла мені, що Пісти любила якогось чоловіка в Земо Імереті, а той одружився з іншою. І Пісти його якимось чином вбила-отруїла і втекла до Гурії. Тут і зачаїлася. А після цієї історії, як казали, у неї виріс хвіст. Хвіст виріс і у неї, і в її історії також. Подейкували, що під подушкою ворожка зберігала світлину того чоловіка. А це значить, що я помилявся щодо її очей: Пісти все-таки плакала.

Розділ II. Інша любов у Гурії

Світає. Сніжить.

Не знаю чому, та я постійно дивувався людям, які вранці пили чай із хлібом і маслом. Куди мені до спокою, з яким проходить ця церемонія? Воістину, недосяжна справа! Напевно, і сьогодні залишуся без сніданку — цього неробочого дня, який називають уїк-ендом. Вікенд. «Щобтобікенд», — це моя бабуся прокинулася в мені і знову заснула. Час починати писати.

Секс у Гурії називають «аджібакурі». Досить химерне слово. Підозріло химерне. А любов звать «сікварулі». Її ще можна назвати словом «гамопентереба», але воно означає щось інше. Тут я цього не скажу. Зазирніть у Гурійські словники.

А ще секс у Гурії називають словом «май». Це слово можна порівняти зі словом «майя», що ведійською мовою означає «ілюзія». Однак ви можете посперечатися зі мною і сказати, що «май» — це теж щось інше. Давайте посперечаємось...

* * *

— Нумо, розкажіть історію свого одруження.

— Почнемо з того, що мене познайомили з однією дівчиною. Трохи згодом ми вирішили одружитися. Уже навіть призначили день весілля. Це було в Тбілісі. Та за день до нашого приїзду в Гурію наречена мені відмовила: «Ні», — каже. Цікавлюся причиною, відповідає: «Гено¹, я не така, як ти гадаєш».

— Але до цього у вас із нею, напевне, були стосунки?

— Так, ми гуляли. Проте не так, як сучасні божевільні закохані. Так, ну... Я вже не був хлопчиськом — 35 років. Вона — приблизно моя ровесниця. Зрештою, коли я запитав, все ж у чому річ, вона знову мені повторила: «Я не така, Гено, як ти гадаєш».

Ну, я особливо не побивався, зрозумів, у чому річ. А весілля, між іншим, призначене. Була п'ятниця, переддень весілля.

— Що, і бенкет був уже підготовлений?

— Звісно! Стіл на 300 гостей. Коли мій двоюрідний брат дізнався про те, що наречена мені відмовила, все думав і думав: що робити, що робити... І відвів мене до

¹ Гено — скорочена форма імені Геннадій.

моєї теперішньої дружини. Але не сказав, що перед весіллям наречена мені відмовила. Його в армію забирають, каже, а якщо ти за нього заміж підеш, то не заберуть.

— То, вам судилося весілля без нареченої?

— Майже! Якби не мій двоюрідний брат. А моя нішня дружина його дуже поважала, довіряла йому й опісля довгих умовлянь погодилася.

— За один день?

— Ну, ми прийшли до неї в п'ятницю вдень. І в неї, скоріш за все, була до мене певна симпатія, тому вона й не відмовила.

— То весілля відбулося, але з іншою нареченою?

— Весілля відбулося. Того ж дня, на який і було призначене, але з іншою нареченою.

— А колишню наречену ви вже не зустрічали?

— Не зустрічав. Хоча ні, одного разу ми все ж зустрілися в Зугдідському автобусі, та я на неї не звернув уваги, а вона — на мене. І пішла з мого життя, як непотрібне минуле. А з дружиною ми вже сорок років разом. Слава Богу, що вона довірилася мені, а я — їй.

* * *

— У вас є «Зима» Алсу? Не знаєте? А що є з танцювального, на кшталт танго? — запитав Джамбуліа. Той самий Джамбуліа, з вічним крововиливом в оці. Але танго тут ні до чого: Джамбуліа мав на увазі танці в обіймах. Повільняки. Просто зараз Джамбуліа нічого не згадав, окрім танго.

Стояла пізня перезріла осінь — з позбавленим смаку дощем і весіллями. Стіл був накритий на 200 осіб. Під стільцями — бруд, болото. Мерзенний холод. Коротше, погода така, що, коли навіть на фотографії це побачиш, зуби заніють.

А весілля йшло за своїми правилами і порядком. У декого зуби не боліли, а клацали — в передчутті хашла-ми¹. Лише одній людині зуби були потрібні для особливої справи — стиснувши їх, він кріпився щосили. Нодар був дідом нареченого. І помирав. Але скасувати весілля не можна, і дід героїчно його витримав. А за два тижні після весільного столу в родині накривали стіл поминальний. Так, і таке бачили ми, літописці гурійських весіль.

А зараз одруження в більшості випадків проходять на європейський лад. Але і старовинних звичаїв не судилось забути. Такі як сватання або оглядини, які влаштовують на поминках і для юнаків, і для дівчат. Особливо, коли «юнакові» і «дівчині» вже за тридцять, і особливо в гірських районах — на горі Гомі або в Бахмаро — там, де гурійські й аджарські традиції скріплюються путами Гіменея.

* * *

«Чи пам'ятаю я, як одружився? Звісно, пам'ятаю. З першою дружиною нас засватали. Ми з нею навіть словом не перемовилися жодного разу. Батьки наші домовилися між собою. До дружини підпускали лише після весілля. Сподобається вона чи ні — байдуже, все одно немає іншого шляху. Весілля справили й усе, дороги назад немає. Не можу сказати, що дружина мені дуже сподобалася, хоча були дівчата й гірші. Щастя, що мені не така дісталася. А якби моя дружина мені навіть і не сподобалася — куди підеш? Кохання? Еееех! У дитинстві — так, була любов! Але та дівчина вийшла заміж там, а я одружився тут. Так, раніше було сватання. Сьогодні такого немає».

¹ Хашлама — грузинська м'ясна страва.

* * *

У 90-ті роки в Гурії (як, напевно, і в інших краях), якщо хтось із подружжя вмирав, то на надгробку вдова чи вдівець обов'язково розміщували свій портрет. І було вказано дату народження живого чоловіка або дружини і тире — в очікуванні дати смерті. Дивовижне видовище. А в одному селі сталося геть несподіване: молода вдова вийшла заміж, а на могилі поряд із зображенням першого померлого чоловіка залишився її портрет. Його так ніхто і не прибрав, бо гурійська любов — велика і дивна.

* * *

«Я родом із гірської місцини, звідти і прийшла. Пішки, люба, пішки. Спустилися ми і вирушили до районного центру. Ледве дійшли. З дівером я була. У руках — валіза, а в ній — рушник. І більше нічого. Приїхали, жили бідніше бідного. Як я познайомилася зі своїм чоловіком? Закінчила технікум. І загалом, я ж не дурна! Працювала в Хідіставі. І ось одного разу йдемо ми (зі мною був мій товариш) пішки до району. Тоді не було ні легковиків, ані вантажівок. Іду і бачу мого чоловіка. Роботягою був, нещасний. І ось він стоїть, лагодить чийсь паркан. А очі в нього гарні, у цього бідолахи! А потім виявилось, що у нас із ним є спільна знайома Мері, яка працювала з ним на пошті. І ось я зустріла її та й питаю: “Слухай, а хто він? Той хлопець, кучерявий?”. А вона мені: “Е-е, ти, Ціціно, не знаєш, який він гарний!”. І більше нічого мені про нього не сказала. Яюсь пішла я в справі до району — гроші здавати, я тоді в магазині працювала. Іду дорогою і знову бачу його. Працює. Він на мене глянув, а я глянула на нього. Яюсь враження справили один на одного. Ось тоді все і почалося. Тож заміж я виходила не по сватанню, а по любові. А ось сестру мою засватали».

Гнати горілку на краю долини, між гір, у хмарний вечір — це воістину один із наймістичніших актів. Червона земля, жолоб, напівпрозора 20-літрівка і бруд. Якщо захочеш пригадати якісь публічні збори в Грузії, то згадаєш саме це. А ще — як чистять кукурудзу і горіхи осінніми ночами, усім селом, голосно теревенячи. І по-особливому легке повітря, і майже прозорий місяць у небі. У ці ночі абсолютно інакше дихається, і все бачиться в інших барвах... Усе начебто засвідчує кінець чогось: можливо, непереборного болю, а після — і несподіваної, і заздальгідь визначеної, але привабливої легкості.

Я кохав кілька разів. І тоді, й опісля. Але завжди — з сумом і драматично. Те, як я кохав, важко співвіднести з моїм іміджем і стилем поведінки. А коли любов минала, в мені завжди ніби встановлювалася саме така погода: пізня осінь, холодні, легкі, прозорі ночі, наповнені запахом і шелестом кукурудзи. Ось так усе романтично і сентиментально.

Та є і третій спогад — акумулятор, крихітний телевізор і серіали. Ось де можна було побачити справжніх амурів-купідонів, особливо — у сценах із еротичним підтекстом. І косі погляди жінок у відповідь на зітхання чоловіків, у яких з'явилися на лобі напружені зморшки. У цьому плані чоловіки вільніші: «Іф-іф-іф¹, яка жінка — Моніка!». І найсміливіша відповідь дружин на такі вигуки: «Та щоб тобі кращої не бачити!». Та найпромовистіші — їхні обличчя, які ніби й нічого не виражають. Із застиглим поглядом, злегка зволеними очима вони сидять у кутку, на пні, і дивляться на бразильське або венесуельське життя-буття, як лама, яка вдивляється в простір, що простягається далеко за обрій. А потім

¹ Іф-іф-іф! — схвальний вигук.

вони йшли додому, запалювали лампу. А потім лягали в ліжко. І деякий час лежали з розклепленими і вологими очима. Є в цьому частинка якогось вселенського смутку, без жодної іронії. Вселенського смутку, навіть більшого, ніж у віршах, які ми зараз пишемо.

* * *

«Я була дуже примхливою. Ні з ким не вела розмов. Якщо сьогодні з кимось поговорю, то завтра навіть і не гляну на нього. Й у таких ось примхах дожила до сорока років. А потім сказала собі, що все: відтепер, хто зверне на мене увагу, то... Загалом, розвернулася я і махнула на все рукою.

А одного разу, в звичайний січневий день зайшла до нас одна літня жінка. Виявляється, між нею і моєю матір'ю тривало листування. Хотіли нишком повернути одну справу. Ну, посватати мене. А я і гадки про це не мала. Дивлюся — прийшла жінка. Та яка жінка! Поговорили вони з мамою, і вона зібралася йти: “Піду-но я додому. Про все вам повідомлю”. Ця жінка зміряла мене поглядом, з ніг до голови оглянула. А я сміюся, не плакати ж мені. Взяла і зуби свої їй показала, а вона каже: мовляв, лише через ці зуби візьмуся за неї. Пішла, а трохи згодом зателефонувала: ми тут готуємося, і ви там готуйтеся. Я, як і раніше, нічого не знаю. І ось вони до нас прийшли, і мама каже мені: “Знайомся, це твоя майбутня свекруха!”. Думаю собі: “Ех, куди бігти від цієї жінки?!”. А в серці моїм вона чомусь засіла, хороша жінка. Ну, прийшла вона знову і каже, мовляв, її син так напивається, що аж на стіни лізе. А я думаю, як це на стіни лізе?! Не може такого бути. Брехня все! Так і тривало: то ми пошлемо до них людину, то вони до нас. І я подумала: хай буде, що буде! Чим же тут зарадиш! Усе це так. Але де він живе?

Нічого не знаю. Ну, і пішла. Іду лісом, іду, а дорога не кінчається, чуеш, не кінчається, не кінчається. Зрештою, прийшла до маленького будинку. “Куди тепер дінешся! Нічого не вдієш”, — подумала. Розсміялася, і сіли ми за стіл. І пішло-поїхало. І пили, і співали. Виявилось, що у того хлопця, мого майбутнього чоловіка, була дружина. Померла. А та жінка, яка до нас приходила, не його мати, як я гадала, а мати його дружини — тобто його колишня теща. А я її називала мамою, поки мій чоловік, Шота, не сказав мені, що це теща, яка не захотіла від нього йти і залишилася з ним. Характерами, сказав, зійшлися. А моя справжня мати, каже, живе не тут. “А де?” — цікавлюся в нього. “А он, поруч живе”, — відповів Шота. Відтоді я їх обох називала мамами, і було у мене три матері. Ось така я була багата».

* * *

Якось Гела, мій двоюрідний брат, який нині став отцем Давидом, тобто священиком, розповів мені одну цікаву історію. Це розповідь місцевого пастиря, людини чесною, якій можна довіряти. В одному гурійському селі, назву якого я не скажу, помирав відомий атеїст. Його імені теж не назву, бо місцеві легко впізнають цього персонажа. Коротше, вмирала ця людина і ніяк не визнавала існування Господа. До яких лишень хитрощів не вдавалися його віруючі діти, чого тільки не обіцяли батькові і на цьому, й на тому світі, та все марно.

Одного разу він несподівано наказав: «Приведіть мені священика, я маю сповідатися». Діти зрадили й одразу привели священика. Батюшка ввійшов до вмираючого, майже одразу ж і вийшов і не міг приховати посмішки: «Він сказав мені: коли помру, то поховайте мене біля входу до храму. Буду підглядати за жінками, які входитимуть до храму».

А я сидів на гойдалці. У сусідів. До них зайшла дівчинка, яка приїхала до когось у гості. З чорним волоссям і глузливими очима. Сказала, що бабуся Нора просить слоїк цукру для кави, на тиждень. Поки Авто не привезе з міста. Я ще більше розгойдав гойдалку. Серце моє забилося від погляду цієї дівчинки. Я думав, що вона дивиться на мене. І в той момент захотів, щоб у мене знайшовся не слоїк, а мішок цукру або цілий цукровий завод. І тоді я написав свої перші вірші. У розлюченому настрої. Поему написав. У стилі Важа Пшавела. Тільки події відбувалися на цукровій плантації. А я вбивав плантатора і змушував рабів носити мішки з цукром дівчинці на ім'я Елемандра, яка жила в далекому краю. Любов — насправді велика справа.

* * *

- Як давно померла ваша дружина?
- Сім років ось-ось виповниться. Так, сім.
- І ви вирішили знову одружитися?
- Так.
- Скільки вам років?
- 63.
- Уже намагалися одружитися?
- Звісно!
- Як?
- Я познайомився з однією жінкою. Вона дала оголошення в журналі «Сарке»¹. Ми спілкувалися по телефону. Зрештою, справу так і не залагодити.
- Чому?
- Та хіба я знаю!
- А ще збираєтеся пробувати?
- Без сумніву.

¹ Сарке (груз.) — Дзеркало (свічадо).

— А якщо заздалегідь не побачите наречену своїми очима, по телефону зможете одружитися?

— Я довіряю людям.

* * *

В одного мого прадіда було чотири дружини, одну з них він вигнав через те, що та вчасно не розставила тарілки перед гостями. Моя бабуся казала про свого свекра, що він був похмурим відлюдьком і не знав ні любові, ні всього іншого.

Інший мій прадід був одружений, здається, вісім разів. І був відомий тим, що колись оволодів російською дівчиною, до того ж прилюдно і силоміць. Як свідчить сьогодні один із популярних жанрів порноіндустрії: *Public Disgrace*. Але на натанебський манер¹.

Ех, не завершу я сьогодні розмови на ці теми, поки все не розповім до кінця. Такий прекрасний день вартий написання роману. Проте який уже там день, смеркло. «Відкладу, — сказав я, — і знову відклав».

Розділ III. Натела

Коли йде сніг, я завжди згадую цю історію. Одне моє око було прикрите її старою чорною хусткою, а другим я дивився на сніжинки, що летять за вітром. Ми йшли на «Заготзерно», де в той час продавали хліб. Там заправляв чоловік на прізвисько Букакіє. І ось йшли ми з бабусею, тобто вона йшла, а я сидів у неї на спині. Одне моє око

¹ Як свідчить сьогодні один із популярних жанрів порноіндустрії: *Public Disgrace*. Але на натанебський манер. — *Public Disgrace* («Публічне приниження») — жорсткий секс із жінками різного соціального статусу в публічних місцях із використанням атрибутики садомазохізму та інших екстремальних речей; Натанебі — велике гурійське село.

було прикрите її старою чорною хусткою, а другим я дивився на сніжинки, що летять за вітром. Усе було схоже на казку. Зараз, коли я це розповідаю, здається: ну, звичайна історія, що незвичайною здається лише мені.

Вона була жінкою неймовірною, впертою, набагато наполегливішою за мене й ідеалісткою. Уже будучи у літах, переїхала в село Сурєбі і заснувала жіночу Раду, яка мала займатися освітою й іншими справами. Вона була набагато наполегливішою за мене й абсолютною ідеалісткою. Це і є справжнє донкіхотство: вона знала, що справа, швидше за все, приречена, та все одно взялася за неї. В її голові завжди крутилися великі ідеї, однак вона не гребувала і найдрібнішими речами.

Натела викладала в школі німецьку і грузинську мови. Невпинно працювала, навіть перебуваючи на пенсії. А коли родині почало вестися дуже скрутно, навіть намагалася торгувати насінням. Проте марнославні рідні заборонили — благородна кров не дозволила. Певний час вона провела в жіночому монастирі святої Богородиці в селі Теклаті — молилася за померлих сина і чоловіка і за всіх нас, живих. А трохи згодом повернулася і переїхала до Тбілісі, в студентське містечко, щоб доглядати за сиротою-студентом, своїм онуком. Нестримна жінка, людина бувальщин і ризикованих пригод.

Натела повсякчас сперечалася зі мною, найчастіше через мої своєрідні смакові пристрасті. Смак соснової смоли. Смак «в'єтнамської зірочки», якою мені мазали скроні, а я мацав мазь пальцем і пробував на язик. Смак борошна. Смак тіста, від якого я крадькома відщипував шматочок, поки воно піднімалося у печі.

Смак хліба, за яким годинами стоїш у черзі в магазині тітки Ліди. Негайно відламати шматок, поки Ліда перераховує купони¹, змочуючи пальці мокрою марлею.

¹ Купони — йдеться про перехідну грошову одиницю, яка передувала грузинській національній валюті ларі.

А купонів було мільйони! Смак сирих макаронів. Смак голоду, коли чекаєш уроку танців, а принесений із дому хачапурі вже розділений на десять осіб і з'їдений.

Натела жила в Сурєбі, і перед сном мені, коли приїздив до неї на літній відпочинок, гріла ноги в гарячій воді і з сильним гурійським акцентом переповідала «Витязя в тигровій шкурі» на гурійському діалекті. Вона ж навчила мене першого вірша, дивного і недитячого — «Лохінвара» Вальтера Скотта. «Те, що любов схожа на хвилі Сульвея, відомо й вам. Так само її любов шаленіє і рвучко б'ється об берег. Так само її любов шаленіє й раптово стихає, як вона».

Так склалося, що моїм першим коханням стала учениця моєї бабусі. Її звали Теона, прізвища не пам'ятаю. У цій історії не було нічого незвичайного, якби не одна незручність: мені було п'ять років, а вона була восьмикласницею. Природно, бабуся розповіла Теоні мою таємницю. А ця Теона, не знаю, з чого, взяла та й сказала після одного з уроків Нателі, на якому сидів і я (вдома за мною наглядати було нікому), що їй подобаються «чорні хлопчики». Я вирішив, що під цим визначенням вона мала на увазі хлопчиків брудних, тож цілий тиждень бунтував проти купання. Але ходити немитим так довго було не можна, і мене, майже зв'язаного, нарешті покупали. Після того насильницького купання я голосно кричав: «Як ви мене відчистили, так і забрудніть! Інакше кинуся в воду!». Після чого батьки дістали з каміна вугілля і гарненько мене прикрасили. Це була одна з найулюбленіших історій бабусі і разом із тим моя перша трагічна любовна подія.

Розпалювати піч — справа вправного Прометея. Існують чіткі інструкції: сірники не мають бути сирими,

мусять легко запалюватися. Сирі дрова — виключити, бажано використовувати висушені напередодні на тій же грубці. Солярка — за бажанням. Якщо хочете, використовуйте хмиз або папір, але тоді ви маєте бути талановитішим за Прометея. Коли вогонь займеться, необхідно підкинути суху лозину, а потім уже можна й поліно. Воно горітиме довго. А це економія.

Звичайний ранок пізньої осені 90-х у Гурії: з вулиці чути звук пилки, гоготить грубка, готується гурійський кузен торта «Сігуа»¹ — хачапурі з яблуками, що само по собі є симуляцією масштабу Бодріяра² і справжнім святотатством стосовно пиріжків. Зовні нудотна погода, на цвяхах висять куртки, які доводиться надягати, коли виходиш на вулицю. Втупишся на вугілля і чекаєш нічної гри в доміно. «Пусто-порожньо». Слава грубці! Розпалювати її якимось чарівним чином може лише моя бабуся: вона дме, і вогонь охоплює навіть найсиріші дрова.

Якось у Гурії стався жахливий випадок: свекор облив свою невістку окропом, і та ледь не померла від опіків. Сталася ця подія в сусідньому селі, у незнайомих нам людей. Моя бабуся, яка і без того завжди ходила в чорному, лише зрідка знімаючи хустку, того дня щільно зав'язала хусткою голову. Натела сказала: «Я сумую через нещастя жінок». Я був тоді маленьким і дивувався. А нині, коли пригадую знайомі мені сторінки з бабусиною біографії, розумію, що вона була справжньою бойовою феміністкою.

¹ Торт «Сігуа» — іронічна назва торта, який за дешевим рецептом готували в Грузії в голодні 90-ті роки; назва походить від прізвища першого прем'єр-міністра країни Тенгіза Сігуа.

² Бодріяр — Жан Бодріяр, французький філософ, культуролог, соціолог і публіцист. Увів у широкий обіг такі концепції, як симулякр, гіперреальність і структурна революція.

Натела ревно боролася, щоб директором сільської школи і бібліотеки стала жінка. Критикувала кожного чоловіка, який матюкав свою дружину. А якщо і руку підняв — то взагалі! Природно, про теорію фемінізму, як таку, Натела (а це, як ви розумієте, і є ім'я моєї бабусі) мало що чула. І той контекст, в якому вона виросла і здобула освіту, звісно, навряд чи все це охоплював. Утім це не найголовніше...

Якось зі мною розлучилася чергова кохана. Справа була в тому, що вона приїхала на певний час до Озур-геті вчитися. В Тбілісі взимку було холодно, квартири не опалювалися. І на півсеместру її перевели до нашої школи. А навесні вона поїхала. Пригадую: після її від'їзду я вийшов на вулицю і все ходив, ходив... Проїшов майже через усе місто до кінцевої тролейбусної зупинки, де починається село Двабзу. Там я побачив собаку, худого й обідраного. Таких псів ми називали «мунія». І мені стало його дуже шкода. Як самого себе. Там же, в конурі тітки Люди я взяв у борг хліба (куди зник тепер такий хліб?!) і став годувати собаку невеликими шматками. Деякі шматки йому вдавалося вхопити в повітрі, деякі — не міг втримати і кидав. Я дивився, не відриваючись, як пес жадібно їв хліб, і вже не пам'ятав про ту дівчинку. Це був кадр, гідний будь-якого кіно. І раптом ззаду почувся голос: «Ну, ти йдеш додому?». Це була моя бабуся, яка здолала за мною весь шлях. Вона не вперше так робила, але в той момент мені чомусь стало дуже соромно, і я розплакався. І все їй розповів. А Натела розсміялася. І сказала, що любов — це вигадка, але з нею, як і з усіма створеними мною вигадками, складно впоратися. «Складно було впоратися і твоєму дідові, і Полікарпу з Нене, і Віталію, який втопився, і Елене, якщо пам'ятаєш. І Ніні Шлегіані», — казала бабуся. А я слухав її спогади, й у мене горіли вуха.

Коли ми поверталися з околиці міста, вона дала мені пожувати соснової смоли.

Якби Натела не обігрівала мені ноги перед сном або не навчила мене одного, бодай малюсінького, нового вірша, світ би для неї перекинувся.

Ви вмієте розповідати сни заздалегідь? Моя бабуся може. Вона завжди розповідала їх мені, і завжди лише хороші. Казала, що так мені насняться сни ще цікавіші і красивіші. Відтоді я постійно намагаюся придумувати свої сни, та в мене нічого не виходить...

Розділ IV. Медіко

Натанебі — дивне село. З купою народу і подекуди урбаністичними мотивами: велика школа, спортзала і дитячий сад. Вони більші, ніж у будь-якому, навіть маленькому місті. У Натанебі живе моя бабуся Медіко (друга бабуся). Вона вже давно вдова. Її чоловіком був Бічіко, я його не пам'ятаю, та й узагалі важко знайти людину, яка його пам'ятала б. Бічіко помер молодим. Моя бабуся жила в селі Шемокмеді, а заміж вийшла в Натанебі. Шемокмеді — дуже гарне село, зі старими монастирями в горах і величезними літерами, встановленими в лісі, як знаменитий напис у Голлівуді.

У Натанебі багато цитрусових дерев і чаю.

Моя бабуся виростила трьох синів. Виростила одна, будучи сиротою. Вона — красива жінка, й у неї, швидше за все, були претенденти на руку і серце. Та вона цього кроку не зробила. Щодо цього бабуся була надзвичайно принциповою. Порівняно з селом Суребі, Натанебі розташоване ближче до міста Озургеті, і я проводив там майже кожну суботу—неділю, не кажучи вже про осінні канікули і безліч придуманих у 90-ті роки цілих тижнів вихідних. Туди я їздив автобусом, трактором або ванта-

жівкою терміналу Супса¹. А назад повертався, як правило, на електричці «Батумі–Озургеті». Ця електричка була окремою сагою: то падала напруга — і вона зупинялася, то ще щось траплялося. Я з величезним нетерпінням чекав її до опівночі, щоб вона відвезла мене додому. А співробітник станції завжди безнадійно зітхав: «Ех, в Очхамурі² застрягли, в Очхамурі». Досі в голові звучать ці фатальні слова: «Застрягли в Очхамурі».

Моя бабуся тоді вже жила сама. Мала безліч курей, дві корови, свиней і поросят. Вона дозволяла мені заглядати в свинарник і перераховувати їх. І я це робив із великою радістю й азартом.

Бабуся Медіко — керівник усіх заходів у селі. Менеджер весіль і поминок. Цінний кадр, знавець деталей усіх сільських міфів і традицій. Медіко — людина, яка точно знає, скільки поросят на скількох людей вистачить. Вона в курсі обсягів шлунків усіх мешканців села і квадратури всіх сільських столів. Медіко знає, скільки тарілок лобіо³ можна з'їсти в спекотну пору, а скільки — в прохолодну або зимну. Скільки вина випити в затінку і скільки, коли дме приємний вітерець. Скільки хачапурі залишиться на наступний день опісля застілля. Медіко точно знає, що плов за столом їстиме один із чотирьох гостей, а гомі⁴ захоче кожен другий. І таке інше, і таке інше. У селі так рахують цифри і так зважають на статистику, що цьому позаздять висококваліфіковані фахівці на фінансових біржах.

Це, як сказав би Крішна Арджуна на полі Курукшетра: «Йди, бийся, але знай, що я вже всіх убив». Саме таким

¹ Термінал Супса — ідеться про нафтопровід Баку–Супса з кінцевим пунктом у селі Супса на березі однойменної річки в Гурії.

² Очхамурі — село та залізнична станція в Гурії.

³ Лобіо (груз.) — квасоля.

⁴ Гомі — кукурудзяна густа каша на кшталт мамалиги. Походить від назви зерна гомі, з якого раніше в Самегрело готували цю кашу.

поглядом у нас і дивляться на новоприбулих до столу: давайте сідайте, та знайте, що я вже прибрав зі столу.

До речі, головним напоєм у Натанебі є кава, кава з осадом або, як кажуть, по-турецьки. Тут вас як пити дати, запитають: «Каву пив?». Якщо хтось скаже: «Та чого ти? Я зранку вже чотири філіжанки випив», — відповідь буде стандартною: «П'ята тебе не вб'є!». Або: «Щось мені сьогодні недобре. Кавусика я не пив, мабуть». Точна відповідь: «Зараз, зараз зварю».

Одним словом, кава в Натанебі — великий фетиш. І односельці натовпами ходять до бабусі Медіко, щоб випити кави. Та й просто так приходять. Приміром, на Третє або на Восьме березня¹. У ці дні в Натанебі, а особливо в районі Лекура, ходити в гості — традиція. А епіцентром усіх походів у гості є, природно, дім Медіко, оскільки його господиня — жінка самотня, і навідувати її нікому. З чоловіків на таких застіллях присутній лише я, та й то школярик. А це означає, що мене не соромилися. І, хочете вірте, хочете ні, але говорили і про секс. Ну, після п'ятого келиха. Подейкували про коханку сусіда Важія і навіть про чоловіка-імпотента тієї коханки, про перші й останні ночі, про ночі, сповнені смутку і мрій.

Бабуся моя — майстриня і в оплакуванні. Як ви вже знаєте, оплакування — сумне явище, яке в Гурії часто набуває характер перформансу. Це стара історія. Кілька разів я був присутній на таких дійствах і уважно спостерігав, з якою майстерністю й страшним голосінням жінки витирали хустками несподівані сльози. А до того — безтурботно обговорювали або згущене молоко, або яловичину, або з докором говорили про покійного: «А чого було ще чекати — він курих одну за одною!».

¹ «На Третє або на Восьме березня» — останнім часом третє березня в Грузії святкують як День матері.

А одного разу на похоронах моя родичка, наближаючись до наміченої мети (дистанція від воріт до будинку варіює в межах 15–20 метрів), інстинктивно, на повний голос, протяжно продовжувала попередню розмову: «Морозилка цього холодильника не працюєєє — за два дні в масла з'являється за-а-а-пах». Жінка розуміла, що перебувала вже в будинку померлого, але за інерцією прокричала те, що крутилося на язиці. А потім, схаменившись, тут же заголосила: «Вай, нещасний Рамііііі, як же ти втрапив у таку хале-пу-у!».

Бабуся моя — єдина, хто залишилася жива — старша з старших, як ми казали в дитинстві. І вона прочитає цю книгу.

А край Натанебі дивний ще й тим, що сюди привозять не лише книги, а й найменш рейтингові журнали. І всі читають їх із великим інтересом. Читає і моя бабуся.

Розділ V. Алістраховіч

На горі Гомі, там, де збиралися гурійські й аджарські гуртівники, можна зустріти людей, які є втіленням справжньої Гурії.

* * *

Датунаішвілі й Аскурава дружили шість років і були знаними розбійниками. Вони крали коней, а потім відчайдушно гуляли. На сьомий рік Датунаішвілі зрадив Аскураві. А справа була така: прїстав «купив» батька Датунаішвілі, сказавши, що звільнить його сина, якщо той видасть Тедора Аскураву, зловить і приведе до нього, пристава. І батько переконав сина в тому, що він має зловити Тедора.

Якось восени, в полудень обидва розбійники відпочивали, переховуючись на стрільбищі. Брат Тедора нагодував їх обідом, опісля якого обох чоловіків потягнуло на сон. І тоді Тедор сказав: мовляв, давай поспимо по черзі. Першим заснув Тедор. Коли його зморив міцний сон, Датунаїшвілі наблизився до товариша і відібрав у нього рушницю. А трохи згодом розбудив: «Прокидайся, вставай, підемо до пристава!». Тедор кинувся до рушниці, глянув, а її немає. І каже: «Тьху, плював я на таку мужність!». А у Датунаїшвілі зброя наготові. Тедора він пустив уперед, а сам із рушницею пішов позаду. Тедор іде засмучений. Коли чоловіки підійшли до яру, Тедор попросив Датунаїшвілі: «Не веди мене до пристава такого замурзаного, соромно мені, дай умитися в струмку». Той дозволив. Почав Тедор умиватися, а Датунаїшвілі стоїть над ним із рушницею. Вмиваючись, Тедор запитав товариша: «Є чим витертися? Була в мене десь хустка. Треба пошукати...». І почав нишпорити за пазухою. А Датунаїшвілі і не знав, що за пазухою у Тедора був захований револьвер Сміт-Вессон. Він вихопив його, як блискучий спис, приставив до лоба Датунаїшвілі і прошипів: «Руки вгору!». Датунаїшвілі впустив рушницю, Тедор схопив її, перекинув через плече і сказав: «Сам іди до пристава!». І пішов своєю дорогою.

* * *

Алістраховича на ймення Автона називали сільським божевільним. По батьковій лінії він був нащадком лісових розбійників, а по материній — нащадком репресованих. Він любив мене. Казав: «Мене, спортсмена, звели з розуму росіяни. І ти маєш прославити нашу вулицю замість мене!». Інших сусідів, крім мене, він особливо не помічав. Батько у Алістраховича помер рано, згодом — і мати. А його бабусю і дідуся розстріляли комуністи.

* * *

«Коли батька взяли, моя бідна мати померла за місяць. Тоді багатьох узяли, зокрема і чоловіка моєї тітки, якого заслали. Заслали багатьох сусідів. Коли прийшли забирати батька, пам'ятаю, він поцілував мене і злегка вкусив, більше нічого. І пішов, і пішов... Нещасний був не в гуморі, та й здогадався він, що справи його кепські. А бідна моя мати була вагітною, і їй стало зле. А на чому її повезеш? Де тоді були машини, повезли на волах, у візку. А вона все кричала: «Іди до мене! Іди до мене!». І я верещав, і кричав, і котився по землі, мовляв, куди везуть мою маму?! Це наша мама, і вона нам потрібна! Тут мене підхопили сусідські жінки, а маму поклали на лежанку¹. «Я повернуся, повернуся, — кричала мати. — А якщо раптом не повернуся, то доглянь, сам знаєш, за дітками, за родиною!». Який із мене тоді був опікун для дітей і родини! Та все ж я пообіцяв собі виконати її прохання. Одного мого молодшого брата відвезли до Вані (до тітки по батькові). А другий брат залишився зі мною. Коли вночі я лягав спати, вкладав його поруч, щоб він не замерз. Ну, дбав, як міг. Правда, брат помер ще немовлям, нічим не змогли ми йому допомогти...».

* * *

Алістрахович не любив своїх родичів-розбійників і ненавидів Сталіна, бо шанував репресованих. Удома, на задньому дворі, у нього була символічна могила, на якій він раз на рік спалював фотографію Сталіна. Якось він навіть відібрав у мене кілька старих книг, захованих моїм дідом, і вирвав із них сторінки з зображенням Йосипа. Пам'ятаю: він палив їх і голосно кричав: «Ти,

¹ Лежанка — мається на увазі розкладачка.

проклятий сатано, антихристе! Ти — антизвіадисте! Ти — начальнику вбивць!». А мати заспокоювала Алі-страховича. Стриманою була жінкою, дуже стриманою.

* * *

— Що тоді і як відбувалося, ми не пам'ятаємо, були занадто маленькими. Та з чужих слів детально знаємо, як мого батька заслали. Він був заможним селянином і головою гарної родини. Меценат. Допомогавав усім у селі. Завжди руку тобі простягне. А тоді створювали колгоспи, вирощували чай. І він у всьому брав активну участь. Однак його оголосили неблагонадійним, меншовиком. І взагалі вигадували всілякі причини, за якими можна було б його позбутися.

— Ваша мати теж була репресована?

— Одразу за батьком. Мама працювала рахівником. Та їй пришили якусь справу і посадили до в'язниці. Вона просиділа два роки. Вийшла хвора і згодом померла. Ми не знаємо, де її могила, де поховані бабуся і батько. Та пам'ятаємо, як жебракували. Було так скрутно, що навіть згадувати не хочеться. А мого діда взяли тому, що його син, мій дядько, жив у Франції. Лише його могилку ми і знаємо. Де поховали наших матір і бабусю, не пригадували й сусіди. Отже, про те, як ми вирости, і згадувати важко.

— А у вас були проблеми з ровесниками або, приміром, з їхніми батьками?

— Так. Усі уникали навіть дивитися в наш бік. Тому що кожен боявся за себе. Ось, наприклад, у нас була сусідка, дуже активна, працюювата і, між іншим, порядна жінка. «Коли на зборах нас запитали про декого, чи справді вони неблагонадійні люди, — розповідала сусідка, —

то і я підняла руку, нехай би вона у мене тоді відсохла. Інакше вирушила б слідом за ними». Ми залишилися на руках у бабусі, і коли їй повідомили, що наш батько помер, то вона збожеволіла. І так, молячись Господу Богу, в горі і злиднях ми дожили до тепер цього дня.

* * *

Алістрахович ненавидів Сталіна і російських офіцерів. А з глузду він з'їхав, як зізнається сам, таким чином: він займався боротьбою, але любив «план», маріхуану. Покурював він і в армії зі своїми товаришами по службі. Якось вони так обкурилися, що осмілили й утекли з частини: збирались увірватися до дружини одного офіцера і згвалтувати її.

Та Алістрахович на це не пішов. І справа зійшла нанівець. Алістрахович розлютився і вдарив одного з призвідників брудної справи. А сили в руці, зауважу, він мав чимало. А потім вночі прокинувся від того, що його били якісь люди. Алістрахович дав здачі одному, другому, третьому, але їх було значно більше. А останній удар, можливо ніжкою залізного ліжка, був занадто сильним і вірубив його. Вранці Алістраховича привели до командира. Він розповідав, що дивився на нього, і йому здавалося, що він бачить десятох генералів, які одночасно відкривають рот і кричать. Алістрахович розреготався, і його повели. Ув'язнили. Там кишіло пацюками, й узагалі було жахливо. «Далі я нічого не пам'ятаю. А потім настало божевілля», — згадував Алістрахович.

Алістрахович багато молився. Говорив, що коли піде на той світ, то не буде божевільним. Сподівався на це. Він постійно мені радив займатися спортом, не курити і не дружити з російськими генералами. Алістрахович вештався вулицями і кричав: «У тому, що я не одружився, — твоя вина, Сталіне!».

«Сталіне, я зараз відправлю тебе до сьомого відділення! Там ти випустиш свій гнилий дух! Приніс ти масло? Багато масла?!» — вигукував Алістрахович, ще більше втрачаючи розум, і десь засинав.

Алістраховича знайшли в канаві. Він лежав із повернутою головою. На ньому були подаровані родичем «пуми». Стояв спекотний день.

Розділ VI. Датіко і його правнук: Гімберг Жгенті

«Та жінка була, звісно, дуже красивою. Мученицьки красивою. Точніше, вона і була мучителькою. Вона говорила Датіко, що буде зустрічатися з ним лише щовівторка і щочетверга. Вертіла ним, як хотіла. Змушувала його відпустити то бороду, то вуса. То просила ходити з кинджалом, то — без башлика. Так поводяться, коли не знають, подобається тобі людина чи ні. Нібито щось шукають у тобі, перевіряючи свої почуття, або щось на зразок цього, не знаю. Та зрештою ці пошуки — звичайний блеф і насильство. Тож краще цього й не починати. Знаю, що важко, але треба», — розповідає мені історію Гімберг, нащадок Датіко.

«Ту жінку», тобто свою бабусю, цей одноокий мужик, без трьох пальців, із ріденькою борідкою, ніколи не називав на ім'я. Він так кривився, згадуючи її, ніби 80 разів поспіль зятагнувся цигаркою. Яюсь вона попросила у Датіко каблечку. Та не просту каблечку, а таку, як у дружини самого князя Накашідзе. Точно такого ж кольору, каже. А де він каблечку дістане, не її справа.

Датіко був селянського роду, якому дарували дворянство. Не дуже заможний. Він не вибрав шлях абрека, замість розбійницького життя віддав перевагу чесній праці. Яюсь Датіко розповідав, що його молодший

брат воював у Першу світову. Отримав призначення на корабель. Коли він сказав, що дворянин, і йому дали окрему каюту. Здурів простолюдин. Замість того, каже, щоб мотикою махати на винограднику, я тут назавжди залишуся. Так і сталося. Він залишився там назавжди, бо корабель потопили. А Датіко, простому селянинові з мотикою в руках, було непросто роздобути каблучку.

* * *

«Я розповім вам одну стару бувальщину. Раніше де б ви знайшли перукаря або машинку? Ножиці й бритву в руки — і вперед! І ось сиджу я на пні у дворі перед кухнею, і стриже мою голову мати. А тим часом хтось приніс звістку, що сільську церкву розгромили. Я кажу матері: «Пусти, піду погляну». А вона не пускає: «Сиди, хлопче, сиди!». А голова підстрижена лише наполовину. Та я все ж утік. Підбігаю до церкви — двері вибиті, ікони покалічені. Грабіжники зламали двері церкви, все розгромили і пішли. Біля великого молитовного каменю валялася купа паперів. Я взяв їх в оберемок і приніс додому. А у мене був двоюрідний брат, комсомолец. Покажи, каже, що це в тебе? Узяв, переглянув, розірвав і викинув. Для чого, мовляв, старе сміття тобі потрібне? Бог і вся ця історія? І все викинув. Ось ви зараз скаржитесь на життя, а тоді було все інакше, інший був час... Якби ці розбійники мали вдосталь розуму або страху, то на таке не зважилися б. Тому що був би розум, вони щось улаштували б, заховали б тихенько. Нині люди порозумнішали, хтось знахідки в музеї здає. Ікони приховали, бо дорогі вони. Та на награбованому не наживешся! Як кажуть: вітер приніс, вітер і віднесе. Так, так, на награбованому ніхто не наживеться! Кінець завжди один. Ні, над усіма нами стоїть Бог, а Бог — це

справедливість. А ти справедливий?! Будував щось у своєму житті, трудився? Там, угорі, всі грішники відповідатимуть за скоєне. Так і ці розбійники поплатилися за погром церкви: хто захворів, хто збожеволів, хто на той світ втрапив».

* * *

А дитинство, воно ж узагалі — щось дивне. Це час, коли життям керує наше шосте відчуття. Іноді я думав, що все створено саме так, але робив крок, а позаду мене все повністю розчинялося. А часом мені здавалося, що всі ці люди і природа — не що інше, як придумані для мене декорації, кожна з яких мала своє значення, тому частенько озирався назад, щоб розгледіти реальність. Якось Гімберг сказав мені: «У мене теж виникли подібні відчуття. Однак ці дивні речі відбуваються зі мною й досі, я нещасна людина, й у цьому винні мої предки». Датіко і «та жінка» все ж одружилися. Пізно, та все ж...

Так сталося, що Датіко став радянським службовцем, і одного разу його відправили у справі до Аджарії. Це було наприкінці серпня. Щоб освіжитися, Датіко зайшов у море. І кінець. Його шукали до вечора. У Гурії кажуть, що на Маріамоба¹ море обов'язково когось забирає. Інакше й бути не може. Після того випадку в дружини Датіко двоє дітей загинуло, один захворів. А сама вона випадково облилася окропом і спекла собі півтіла. «У неї і без того згоріла вся душа, — говорив Гімберг, часто хрестився і безупинно молився. — Господи, прости мені ту ніч, коли мій дід Датіко прокрався до святилища родини Накашідзе й украв каблучку, яка висіла на іконі Божої матері. А незабаром до влади прийшли більшовики, і за каблучку на пальці йому вже не було страшно», — продовжував молитися Гімберг. Так він молиться і досі.

¹ Маріамоба — Спас; Успіння Богородиці.

Гурійці — народ сакральний. Свого часу Гурія була сповнена якогось особливого містицизму. Це я про інопланетян, яких Джемал і Зуріє бачили на чайних плантаціях. І Джонді був там. Хто-хто, а він ніколи не буває напідпитку повірте. З кладовища Бохваурі лунали голоси небіжчиків. Гела долонею утримував ложку. Кашпіровський, Кашпіровський. Газета «Лібо»: «Рука мертвої свекрухи потягла невістку до лісу, де її згвалтувала змія. Віруйте у Всевишнього! Купуйте нашу газету! Теща зробила зашіптаний талісман із вовчих іклів і жиру». Страх і ненависть.

Якось до нас приїхала жінка-екстрасенс. У мене часто боліла голова, тому її привели до мене. Вона помацала мою голову. Подейкували, що в її руках біогени, чи біоструми, чи як вони там називаються... Вона водила рукою, а потім трясла нею, ніби хворобу обтрушувала. Коротше, цілий ритуал. Частина великого неповторного трагікомічного карнавалу 90-х. Гурійці багато з чим «борються»: не віддають борги в свята, не залишають відрізані нігті — їх треба спалити, бо інакше біс забере, побоюються почути крик зяблика неподалік від будинку... Одним словом, Гурія — це край містики, притулок страхів, очікування майбутнього болю, а не радості. Тут і заговорюють, і благословляють. Перший тост тут обережний — тост за мир. Другого лютого, на свято Жіргжілоба¹, розпалюють багаття, насаджують на палицю гумові галоші, щоб полум'я було чорним, страхітливим, і кричать: «Гей, хвостаті, забирайте все погане, а хороше залиште! Гей, хвостаті, забирайте не добре, а погане!».

¹ Жіргжілоба — народний ритуал запалювання смолоскипів з метою вигнання нечистих сил.

Розділ VII. Шакро

«Як опісля дощу розпогодиться, піди, прив'яжи корову, а то вона з'їсть усі горіхи».

І ти прив'яжеш корову і сидиш. Корова пасеться, потім утомиться і вляжеться, відмахуючись від мух. А ти думаєш про школу, про дівчинку, яку любить весь клас. І ти. Думаєш про приставки «Денді» і «Сюбор», яких у тебе, напевно, ніколи не буде, і тому мрієш про «Денді» сусіда і про п'ятий тур «танків», про ламборджині на наклейці «Турбо», або про мотоцикл *Vimoto*, який у тебе з'явиться, коли виростеш і розбагатієш. А ще про ботаси з підшвами, що світяться. І раптом корова повернеться до тебе і загляне в твої очі. І ви з коровою будете дивитися один одному в очі. Хвилини дві–три. Вона відвернеться і продовжить жувати траву. І ти продовжиш думати про ботаси, «Турбо» і фінальний футбольний матч 94-го року, про гравця Баджо під п'ятим номером. Одним словом, чи є щось довше і більше буколичних годин?

А потім піде дощ. Коли в дитинстві йшов дощ, мама відпускала мене в школу з парасолькою, і це вважалося найганебнішою справою. Ганебнішими за це були лише рейтузи і стіна. Тому, щойно я забігав за поворот, складав парасольку і залишав її в одному покинутому будинку, позаду старої поштової скриньки. Сам же, мокрий, йшов до школи як герой.

А на зворотному шляху дощ ішов рідко, і стояла найсиріша на світі погода. Я простував дорогою, і, як цього вимагала традиція, перестрибував через калюжі. Барви розливалися калюжами — це проїхала рідкісна у цих місцях машина і строкато закрापала їх бензином.

І ми йшли веселі, зовсім не в лад із цією сумною погодою. А коли мене посилали за дровами, то одяга-

ли в дідівський бушлат. Дош мав запах цього бушлата. Незабутній жорстокий запах. Бушлат не тріскався і не зношувався, навпаки, це тебе він зношував. А його запах навряд чи назвеш запахом, — це надто ніжне слово. І взагалі запахи — це щось убивче, ціле людське відкриття, над яким варто замислитися. Є ще запах папороті, або щойно висушеного чаю.

Коли йдеш сільською дорогою, то не можна не відчутти запах козячого гною, мокрої собаки, будинку, кімнатного повітря і знову запах будинку, а також багато інших сільських «ароматів».

А ще: метафора гурійського дощового осіннього ранку 90-х років — закопчене скло лампи. А закопчене, тому що напередодні допізна перебирали горіхи. То вітерець задував, то стара підкручувала фітіль. А метафора не в закіптюженому склі, а в тому, як його чистять вранці, вирваними зі старих книг сторінками. Такою була доля старих книг у Гурії — бути спаленими у вогні, використаними в туалеті або при такому ось чищенні закіптюженого лампового скла. Як курей на заріз, знімали книжки з полиць. З єдиною відмінністю: книги перед смертю не кудкудакали. Хіба що якийсь смуток випромінювала в очікуванні інквізиції «Всесвітня історія» 1974 року для четвертокласників або збірка віршів під назвою «О, мандарине, ти золото Гурії, що сяє в срібних руках колгоспу».

Ви бачили, як запалює вогонь фраза: «Ветеринар Схіерелі закотив рукава і мовив...»? А що мовив ветеринар Схіерелі, не відаю, бо сторінка на моїх очах почорніла.

Дід мій повісився за дощової погоди. Я побачив, як він висів, але мене одразу відігнали. А в день похорону я придивився до нього: хворе око, на яке він був сліпий, трохи запало. А рот був міцно і нервово зімкнутий, ніби дід на нас злився.

Він писав вірші й узагалі вважався людиною романтичною, проте здатною і на прагматичні справи. Просто впродовж усього життя він був нервовим, що після смерті й відбилось на обличчі. На це він мав причину — у Шакро помер син. А до того, набагато раніше, його виховували сестри. Батько Шакро, мій повний тезка, Гіоргі Кекелідзе, востаннє одружився в 54 роки на дівчині чи то 16-ти, чи 17-ти років, однак незабаром розлучився з нею. А перед розлученням вона народила йому Шакро, мого діда.

Шакро розповідав, як у дитинстві його лякали матір'ю, щоб за жодних обставин у нього не прокинулися почуття сина до тієї незнайомої жінки. Уперше свою матір він побачив, коли йому виповнилося 18 років.

Шакро працював помічником провідника в поїзді, проте мав великі плани на майбутнє. Коли дід повернувся до села Сурєбі, то створив сільський театральний клуб, в якому сам був і режисером, і актором. Вступив у партію. Забажав управляти селом, а оскільки для цього, як йому сказали, була потрібна вища освіта, дід у тридцять років вступив до інституту. Незабаром його направили працювати вчителем в Хуло, там він познайомився з бабусею, теж направленою до Хуло на роботу. Там вони й одружилися, а потім разом повернулися до Сурєбі. Шакро працював директором школи, завідувачем будинку культури і керівником колективу. Загалом, міні-американська мрія.

Серед нічних шумів у селі є багато магічних звуків. Дощ стукає по бляшаному даху. Дзюрчить річка, і здається, що твоя голова лежить на прибережних каменях. Затяте квакання жаб. Глухий крик шакала. А часом уханьня сови, як маніфест самотності.

Та головне — це стрекотіння коників, безперервний саундтрек літніх ночей. З ним зрівняються хіба що світлячки, що залетіли до кімнати і задрімали на фіранках, щоправда, це — інший жанр.

Прислухатися до всіх цих звуків я став завдяки дідові. Саме він навчив мене слухати старий глухий колодязь, з якого вже давно не брали воду. Весь зелений, брудний, із курячим пір'ям у ньому. Я і досі не знаю, чому його прозвали глухим. Можливо, тому, що скільки в нього не кричи, він ніколи тобі не відповість. Не знаю...

Поруч із тим колодязем були наші ворота.

У Гурії слово «ворота» означає ще й «скрип». Ворота будинків видають різні звуки. Ось відчинилися ворота Ціали, а ось — Маквали, а це — скрип воріт Алістраховича, не наших. Цей звук означав, що в дім прийшов гість, але такий, якому не треба гукати господаря. Або сусід, який прямує до іншого сусіда через наш двір. Подібні скрипучі ворота досі є важливим ключем, який відкриває ворота гурійського життя. Життя, досі живого.

І спалахи. Спалахи. Нічні. «Блискавка для лобію» — так називав дід безпричинні і несподівані літні блискавки, без дощів і грому. Зауважував, що вони допомагають лобію краще рости.

Про світлячків я вже згадував.

Шакро не любив місяць, хоча сам колись прохопився, що спочатку місяць допомагав йому діставатися напідпитку додому звивистими сільськими стежками. А потім раптом став для нього марним.

«Дивися на вугілля у вогні. Придивись-но до нього добре, придивись! А тепер поглянь угору. Що бачиш?» — говорив мені дід. А ще — на море. На захід сонця. Разом із дідом ми дивилися кудись у напрямку порту, і небо було багряним. І цей багрянець то густішав, то, навпаки, танув. Немов незрозуміле і далеке свято цивілізації. А ми дивилися і мріяли. Я — про майбутнє, дід — про минуле. Адже існують мрії і про минуле. Це щось геть незвичайне. І на таке мало хто здатен.

Він дуже любив пригоду. Невгамовно. Не міг всидіти на одному місці. У цьому я схожий на нього. Найважчим для нього став час, коли він осліп. Лишень і мови було, що про пригоду, нічим не примітну, та оскільки постійно про неї згадував — то лишилася в пам'яті. Виявляється, в Сухумі він кохав одну росіянку. Був знайомий і з її чоловіком. А також і її братом. Якось він випивав разом із коханою та її братом. Прийшов чоловік. Стукає, стукає, але бенкетників, які вже й послули, ніяк не добудиться. Нарешті він відчинив вікно і гукнув:

Шакро, Рима, Шура,
Це і є культура?

Нічим не примітна пригода сама по собі. Та я вже казав, що є речі, про які не завжди можна розповісти, бо ці звичайнісінькі історії лише для тебе незвичайні...

Умів розповідати казки. Та казки своєрідні — мав дві саги, незакінчені. Вигадував під час розповіді. Одна звалася «Анчурі й Банчурі», інша — «Очіларе й Охлічаре». Серед них лише Охлічаре була поганою. Решта — те, що треба. Ці незавершені казки — окрема історія — вельми приватна й інтимна, що належить лише оповідачу і слухачу. Мабуть, такою була колись «Одіссея», поки не застигла на папері. Дідусеві казки розсіялися. Ледве згадую сюжети, де я завжди мав маленьку, але головну роль. Тому я засинав лише після моєї появи в казці.

Розділ VIII. Чай

Свято Маріамоба, або, як кажуть в Гурії, Маріоба — це наприкінці літа. Крім того, що цього дня у воду падає лід і море вимагає людської жертви, це означало: з села виїжджали приїжджі, і воно занурювалася в тишу. І тільки

знайдена наступного дня бляшанка з-під «кока-коли» або розірване чи здуте «рятівне коло» нагадували про те, що «тут побувало місто».

Частина будинків лишалася геть порожньою. Та найцікавішими були ті родини, у яких мешкали ми і переймали їхні звички. Прикметним було те, що лінощі ставали повсякденною обов'язковою рутини. Чоловіки слухняно виходять у двір лагодити паркан, жінки мують кавові філіжанки, а діти нюхом відчують — скоро знову до школи.

Загалом, це якийсь інший смуток. Не скажу, що трагічний, легкий, але неповторний... Ось і зараз — Маріамоба.

* * *

Раніше прокидатися влітку рано-вранці було легко. А зараз, прокидаючись, я лежу і чекаю, поки настане справжній ранок — робочий день. Інтернет допомагає, проте не завжди. Раніше я прокидався і читав вірші: «У квочки вилупилося каченя», «Йдуть на горі три вовки» і складніші — «Колись великою була Грузія», «Йшла Ніно горами»¹... Тоді щастя здавалося простішим. Точніше, я не вмів помічати нещастя. Коли я закінчував читати вірші, в мене була п'ятихвилинка придуманих мною фраз: «Ачанчалі манія, гутіс гутіс манія», «кванглісті, кванглісті».

Ось закінчу деякі справи і обов'язково напишу роман, який буде називатися «Король Хінц». Ранкові мої заняття були такі: в альбомі з відомими персонажами на обкладинці я малював історії про якогось Короля Хінца, а потім розповідав їх уголос. Просто тоді я ще не вмів

¹ «Йдуть горами три вовки» — грузинський народний вірш. «Колись великою була Грузія» — вірш грузинського поета Мурмана Лебанідзе. «Йшла Ніно горами» — вірш грузинської поетеси Ані Каландадзе.

писати. Тоді ж я буцім написав перші вірші, авторство яких мені, радше за все, просто приписують, ну, або вони були складені в співавторстві з бабусею:

*Доц і коників люблю,
І нестримний вітер
Двері щільно зачиню,
Ані кроку з дому, діти!*

А ранок продовжувався чаєм. Спочатку я не любив чай, але хачапурі, спечені на кеці¹, змусили мене його полюбити. Це особливий фетиш рівня чайних ритуалів японців і китайців. А вечорами в Гурії п'ють чай із кизилловим варенням. Пити чай із цукром — святотатство.

Та ось кущі чаю викорчували і на їхньому місці простяглися ниви. Там, де не засіяли кукурудзу, розрослися дикі кущі. «Пішли грати в чай», — казали ми в дитинстві. А мама мене шукала там, в Озургеті, де за заднім двором нашого обійстя було таке місце: чай і невеличкий струмочок. Там ми грали у війну. Або сиділи і думали. Коли в школі я закохувався, то вирушав на це місце і обмірковував, як мені покінчити життя самогубством, якщо та дівчинка відмовить? Або, коли вдома на мене за щось сердились, я ховався в своєму сховку, немов сер Том Сойер, і сидючи там насолоджувався, як страждали мої домашні, шукали мене і гукали: «Гіоргі-і-і-і!». Там я придумав свій перший сюжет: тисячу разів скочувався в струмочок, намагаючись його перестрибнути, а коли нарешті перестрибнув, вивихнув ногу. У цьому ж місці я навчився кататися на велосипеді. Поки Том від нас не втік, скажемо і про те, що батько за чаюванням читав мені «Пригоди Гекльберрі Фінна», щоб я їв, а не бігав.

¹ Кеці (груз.) — спеціальна кам'яна або глиняна посудина, в якій випікають хліб, хачапурі, коржі.

Якщо ви приїдете до села влітку, ви одразу помітите відмінності між приїжджими і місцевими. Приїжджі жінки, люди похилого і середнього віку, завжди повніші, статні, у них фарбоване волосся і щойно випрані халати. Приїжджі чоловіки грають з місцевими з певною пихою, та й господарі ставляться до них з якимось благоговінням, але при цьому курять сигарети гостей — із фільтром. А гості чомусь хочуть долучитися до родинних справ: то пашуть, то землю розпушують, то просто зривають сухі гілочки з дерев. Ці приїжджі, як правило, члени родини, колись виїхали до міста і там осіли. Ввечері всі збираються на веранді й чаюють. Це і є головна сцена зустрічі сільських жителів і містян.

А пункт заготівлі зібраного чаю, особливо за часів існування колгоспів, це геть інша історія. Наприклад, коли його очолював легендарний Гіві Цітлідзе, з яким пов'язаний один міф, а може, і справжня бувальщина. У зборі чаю він часто змагався з керівником села Шрома на ймення Міхако Орагвелідзе, який частенько здобував над Гіві перемогу. Якось в Орагвелідзе запитали: «У Гіві більше працівників. Як ти його перемагаєш?». А той відповів: «Жінки мого колгоспу збирають чай двома руками, а у Цітлідзе — однією». — «А чому однією?» — «Та тому що другою рукою зад прикривають, щоб Гіві не накинувся». Гіві був таким. Або чай так збирали... Як хочете, так і розумійте.

А прокидатися вранці і чекати, коли настане справжній ранок, — нелегко, скажу я вам. Роман би почати писати, подумав я. А потім увімкнув комп'ютер і знову відклав цю справу.

У селі темніє так, що навіть коли ти дуже волітимеш прогавити цей момент, все одно нічого не вийде. Тут дуже чітко закінчується день, і також чітко настає ніч. У місті все відбувається геть інакше. А в селі і світанок

такий: якщо вже розвиднілося, то розвиднілося. І ти відчуваєш цей справжній ранок кожною клітинкою свого тіла.

Розділ IX. Смерть. Війна

«Чом світилко, мій світляк, ти летиш повільно так?..»¹. Цю пісню наспівувала Неліє. Вона не знала її до кінця, пам'ятала лише фрагменти.

Це був час, коли вперше щось починає тиснути на серце. Начебто без причини, але ти накручуєш і накручуєш причини: то в тебе висипало на обличчі, то твій однокласник змінив уже п'яту пару джинсів, а ти і жодних не маєш. Або сусіди показали тобі фотографії, як вони відпочивали в Бакуріані, а ти, напевне, ніколи не поїдеш туди відпочивати. І тобі кепсько: ти мрієш, щоб та дівчинка в тебе закохалася, або щоб на землі не існувало математики. Ось така депресія. Та, клянуся, починається вона безпричинно. І я досі в цьому переконаний, тому що ось уже сім–вісім років спостерігаю ці тривоги. Вони зростають і зростають.

А Неліє співала і співала... І прийшов мій дід і сказав: «Цей педерас Ардзінба почав війну».

А до того були інші смерті. Пам'ятаю, якось моя бабуся сказала, що бідний Фіруза повернувся набік і помер. У труні Фіруза був трохи зеленим. І я тоді ще подумав, що смерть — така справа, коли обов'язково треба повернутися набік. Тому постійно лежав рівно, на спині, щоб не померти. Потім припинив. Так, напевно, одного разу припинив і Фіруз. І всі інші.

¹ «Чом світилко, мій — світляк, ти летиш повільно так?..» — перший рядок вірша Акакія Церетелі «Світляк», який став народною піснею (переклад М. Бажана).

Смерть — це хворі кури, які в дощові дні сидять в калюжах у дворі, перелякані, з заплющеними очима. Сцени, страшніші за цю, я бачив нечасто.

А трагедію 9 квітня¹ пригадую так: мене годували біля телевізора, та раптом підняли і пересадили на протилежний бік столу, до телевізора спиною. Десяте квітня — мій день народження. Того дня для мене пекли якесь тістечко, і воно згоріло.

Згодом я замислився, як має сидіти людина під час подібних подій — спиною або обличчям. Але про це іншим разом...

По телевізору повідомляли про кількість загиблих, а на вулиці стояла сонячна весняна днина. Я був маленьким, закінчував дитячий садок. Я любив одну дівчинку. Здається, в неї була закохана вся група. Її звали Христина Міріанашвілі. Я допомагав їй взувати черевички, перш ніж за нею приходили батьки. Або за мною. Це був мій любовний ритуал. І раптом я уявив, що її вбили. І відчув себе дуже дивно — страх і гнів водночас. Та незабаром це минуло. На вулиці гралися діти, і я приєднався до них.

Проте згодом ці почуття повернулися. Того квітневого дня загинула одна дівчина з села Ліхаурі на ймення Ніно Тоїдзе. Її там і поховали, в Ліхаурі. За кілька місяців на її могилу піднялися мої родичі. Я тримав у руках листок календаря за 9 квітня, список загиблих. Тюльпани, вірші. Співчуття...

«Мамо, я вві сні побачила, що продавала чорне взуття. Порозпитувала, і мені сказали, що це доля — скоро вийдеш заміж, — розповідала мати дівчини. — Четвертого квітня вона сфотографувалася в фотоательє, фотограф сказав, що знімок буде готовий дев'ятого квітня. А Ніно з посмішкою попросила зробити фотографію трохи раніше».

¹ «А трагедію 9 квітня...» — мається на увазі розправа радянської армії з мирними демонстрантами в Тбілісі 9 квітня 1989 року.

Я слухав і дивився на фотографію Ніно на надгробку. На місці цієї дівчини я раптом знову представив Христину. І в мені знову прокинувся гнів. Грудка в горлі. Сльози на очах. Це був, напевне, той самий гнів, з якого і починаються війни. Гнів, коли стикаються безпорадність і помста. А можливо, це саме той гнів, який нашіптує тобі слова про мир, якщо ти витримав перше вороже нашестя.

Усе залежить від того, як ти сидиш — обличчям чи спиною.

Потім померла моя тітка по батькові. Ми разом із батьком їздили діставати для неї надгробок. А рівно за два місяці пішов із життя наш сусід. Хороша людина. Він покінчив життя самогубством наступного ранку після свого весілля. Повірити в це неможливо. Звали його Вахтулія. Наречена в білій сукні їхала до нього з іншого району. І приїхала. Це був жахливий кінокадр. Весільне застілля перетворилося на поминки. А потім почалася війна. Спочатку «Мхедріоні»¹, потім — громадянська війна, грабунки. Люди боялися, що знову не дадуть світло, праски повикидали². У мами було хутро, досить дороге, так вона його носила навиворіт, щоб на вулиці ніхто не забрав. Скрутні були часи. Та все одно в дитинстві ти сприймаєш такі події трохи інакше. Емоційно, але не важко.

Ми грали у війну, а вони воювали. Мій двоюрідний брат Дато знаходив бойові патрони і приносив додому. А двоюрідна сестра Теона «лікувала поранених». До ігор у війну я ще повернуся. А ось смерть стала звичайною справою. Ближчою, ніж життя.

¹ Мхедріоні — незаконне збройне формування в Грузії на початку 90-х років, яке відіграло злочинно-трагічну роль у поваленні законної влади першого президента країни Звіада Гамсахурдії і сприяло розпалюванню громадянського конфлікту.

² Праски повикидали — розпеченою праскою бандити примушували господаря віддати сховані скарби і гроші.

Таке буває під час депресій. Або я буваю таким: коли виберуся, стаю здатним на все, борюся з усіма вигаданими і невідганими причинами. І неважливо, де перемагаю, а де — ні. Це теж своєрідна війна. Запекла і неминуча. Як Арон.

Розділ X. Двоюридний дід по мамі — Арон Чхартішвілі

Такий чудовий день для написання роману. Вісімнадцятий день листопада — хмарний і холодний, ще не відійшов від ночі. Ніяк не розвидниться, і ти знаєш — уже й не розвидниться.

Три роки тому один старий, який жив у Сурєбі і, напевне, любив поезію, сказав мені ось що: «Небо схоже на пораненого солдата, хмари — на марлю, а сонце — на висохлу кров. І стоїть запах спирту і йоду».

А зараз здається, що тобі набрид навіть цей Інтернет. Телевізора в тебе немає. А створити роман — це не вірші писати. Тут потрібен час, щоб обміркувати і зважити все. Та ви і без мене це добре знаєте. Тому цю справу я краще відкладу, — сказав я і відклав.

А потім постарався поспати довше, ніж я це зазвичай роблю. Неділя, врешті-решт! Та рано чи пізно, а прокинутися треба. І коли пізно прокинешся, особливо, якщо в тебе немає нагальних справ, що тільки не спаде на думку, які лише спогади не з'являться. Хоча спогади бувають різні. Тож навантажувати вас цим не буду, а поп'ю чайку. І вам не завадило б. Не любите чаю? Ну і не любіть. Я теж багато чого не люблю. Так казала мені бабуся, коли я відмовлявся пити ліки.

А Арон Чхартішвілі був звичайним гурійським селянином, жив у Натанєбі і помер у 96 років. Він був невеличкою зросту, помітно згорблений, і обличчя як для свого віку мав чисте і не зморщене.

Арон відрізнявся від інших. Не те що інших не вмовляв випити, він і сам уникав спиртного. Щоправда, вранці випивав півсклянки горілки, ковтав сире яйце, брав до рук сапу, або молот, або граблі й виходив на подвір'я працювати. Старий постійно працював, і його не любили сусіди. Казали: що візьмеш із людини, яка ніколи не сяде і не зіграє з тобою в нарди.

Якось Арон розповів мені, що, коли йому було близько восьми років, батько взяв його з собою на поля Шекветілі. А як прийшли, то виявили, що забули взяти точило для сапи. То батько і послав сина за точилом. А дорога від села Натанебі до Шекветілі, варто зауважити, кілометрів десять. Арон приніс батькові точило, але сплутав і притарабанив зношене. Батько бурчав, бурчав і, зрештою, змусив сина повернутися і принести інше. А тієї ж чи наступної ночі його батько помер. І відтоді Арон завжди поводився так само строго.

Однак дітей балував. Іноді навіть занадто.

Якось дід Арон узяв мене в поле, дав до рук сапу вдвічі більшу за мене. З собою взяв лише воду і солоний огірок. Я перекопав кілька коренів кукурудзи. Спочатку старий цього не помітив, тому що добряче обігнав мене. Та коли обернувся і побачив повалену кукурудзу, так насварив, що в мене навіки зникло бажання обкопувати кукурудзу. І незабаром я почав писати вірші.

До речі, в селі старого звали зовсім не Арон, а Арона.

Ви, мабуть, гадаєте, що я занадто ввійшов у роль і перебуваю під впливом поетичної фантазії, проте Арона і справді був єдиним чоловіком у селі, хто мав ворону. Якщо я добре пам'ятаю, ворон було у нього дві: перша впала в каструлю з водою, а другу після смерті Арона залишили на березі озера Паліастомі. Обох звали Баха-Баха, а сусіди звали птахів просто «в-Аронами».

Арона дурів за морем. За морською водою. Коли не міг бути поруч із водою, брав додому. Йому наливали морської води в таз, він опускав у неї ноги і посміювався. І наспівував він якусь пісню про прихід більшовиків і втечу меншовиків.

В Арони був хлів, тобто корівник, але це умовно, бо в ньому, крім корів, було багато кіз і навіть свиней. Улітку я постійно залазив туди і приносив у дім бліх.

Я любив діда Арону, а Арона мене — так собі. Говорив, що я не вмю розпушувати землю і нічого іншого робити теж не можу.

Востаннє я приїхав до нього в гості чимало років тому. У Арони вже померла дружина. Старий осліп на одне око, а на другому з'явилося більмо.

Коли я прийшов до Арони, він сидів на стільці, зробленому з пня, димів самокруткою з газети (він вперто не визнавав цигарок) і ледве мене впізнав. Сказав, що не може працювати. Точніше, що не дають працювати. Удесяте розповів про схованку часів Другої світової війни у дворі за вільхами. Там ця схованка існує і донині.

Арона згадав, як уперше пішов у кіно, як усю ніч тремтів від страху перед героями фільму, які ходили на передньому плані екрану, як до Озургеті уперше приїжджав цирк і як він здалеку дивився на клоунів. Це воістину були бувальщини, гідні пера Маркеса.

І ще один традиційний спогад Арони, але вже часів діда його діда. Якось у Шекветілі заплив на кораблі Христофор Колумб. Він звернувся до людей, що, мовляв, їде відкривати Америку. І покликав їх із собою. А люди відмовилися: «Ми ще не закінчили косити траву». Тоді Христофор звернувся до жінок Шекветілі: «Хоча б ви складіть мені компанію». Та й вони відмовили великому Колумбу: сказали, що не можуть залишити трударів без догляду. Лише одній жінці заманулося пригод, тож вона

побігла до корабля. За нею кинувся чоловік, сподіваючись її повернути. Та натовп зупинив його: «Чого ти домагаєшся? Ната (так звали жінку) пішла до Колумба з власної волі».

І назвали село Натанебі: від імені Ната і слова «неба», що в перекладі з грузинської означає «воля, бажання».

Арона дуже швидко втомлювався. І за два тижні зліг.

На моїх очах, на смертному одрі, він абсолютно несвідомо махав руками, так, ніби спущував землю сапкою. А ми всі спостерігали за ним з роззявленими ротами — родина, сусіди, які колись глузували з нього, і навіть збільшена фотографія його покійної дружини.

Розділ XI. Game over, або покоління Денді без світла

Знову електрика через підсилювач. У сусідській хаті спалахувала ледь мерехтлива лампочка, що більше нагадувала стиглий корольок, ніж саму себе. Ходити в цей будинок було цілим ритуалом. Дорога до нього призначена для придумування різних віртуальних планів.

Зізнаюся, мені складно дається текстотерапія. Єдине, що мені допомагає, це, на перший погляд, заїжджена галльська фраза: «Не вмирай, поки живеш!». І не тому, що це старовинна мудрість галлів. А тому, що одного разу мене вбили в одному з турів гри «контра». І я впевнений, що той мій друг (який це зробив) сказав ту фразу нерозважливо. Відтоді ця фраза завжди наповнює мене особливою силою.

До появи комп'ютерів у Гурії серед ігор лідирували ігри у війну і в «будинок-будинок». Так, тоді йшли інші битви, в яких ми то зазнавали поразки, то перемагали. І це було справжнє, набагато сучасніше, ніж те, що було потім, коли ми наділи піджаки і приміряли краватки.

— Може, зведемо тут будинок? — пропоную одному другу, відчуваючи себе трохи Томом Соєром.

— Що? — перепитує мене друг.

Велике поле. Невелика ущелина. «Розберемо мій сарай на дошки і побудуємо», — складаю в думках плани. Та за розбором сараю нас застали і гарненько відлупцювали. Тоді я вперше захотів спочатку вбити себе, а потім помститися дорослим. Хоча і це приниження я поборов. Тому що були й інші ігри, — ось чому.

— А може, зведемо тут будинок? — повторюю своє запитання.

— З чого? — знову запитують мене.

Та я ж знаю, що в мене є сарай, який я розберу на дошки. Ну, так пофілософствував трохи. Лякатися не варто. «Страх не рятує від смерті»¹, навіть у «Контрі», «Танках» і «Маріо».

А от пристрасті по «Денді» в Гурії незабаром стихли. Зараз тут в темі «Каунтер» і футбол, як і всюди. Діти сидять в Інтернет-кафе, рідше — вдома (якщо є комп'ютер) і вигукують: «Ух, мене вбили!».

Розділ XII. Справи шкільні

Такий чудовий день для написання роману. Та який уже там день, за вікном — темінь. Тому краще відкладу, — сказав я і знову відклав.

Та події шкільних років — це зовсім інше. А паралельно зі школою була школа молодих педагогів, перша неурядова організація (насправді, зовсім новий для Гурії фрукт), а там — газета «Вісім + 1», редактуру якої мені

¹ «Страх не рятує від смерті» — цитата з поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі».

тоді довірили. Так, як я зрадив цій посаді, не зрадив би, напевно, сам редактор «Таймс». Хоча і до цього у мене було кілька радісних подій.

Наприклад, коли нас уперше повели в кіно, здається, 1997 чи 1998 року. Ішов «Титанік». В Озургеті досить великий кінотеатр, але тоді мало що в ньому працювало: щось вийшло з ладу саме, щось — вивели. Тому ми, 50 школярів, сиділи і дивилися фільм по маленькому телевізору, встановленому під величезним екраном. Так, це найкраща історія, якщо мене запитують.

Загалом, шкільні походи ділилися на дві частини: легальні і не дуже. Хоча останні були для всіх прийнятними і визнаними. Я маю на увазі «шатало» (так у Грузії називають прогулювання занять). Про шатало пізньої осені, купаннях у крижаній річці і подібні розваги я напишу пізніше. Наразі розповім про легальні.

Перше, що мені згадується: вчителька повела нас фотографуватися, а потім кожному купила по жувальній гумці. Це був воістину великий день. А для того, щоб забрати фото, знадобилося організувати ще один такий похід. Потім було ще кілька походів до місцевих музеїв, за два кроки від нас. Ми й без того бували там по кілька разів, але офіційний візит — інша зваба.

Мабуть, до цих історій можна зарахувати і тури. Маю на увазі шкільні тури. Олімпіади. Де-не-де, а там точно був шанс поїхати з Озургеті до Тбілісі! Тоді ж ми відчули і перший смак конкуренції. Побували в Палаці учнівської молоді, зустріли багато людей із різних міст і шкіл.

«Бідні дітки жодного разу не були на екскурсії». Одразу зібрали гроші, орендували «Ікарус» у батька нашого однокласника. Сонця не було, щоб спалити крила на шляху до Кутаїсі, хоча наш «Ікарус» кілька разів і «падав в море». Лагодили гуртом: «домкрат-манкрат»,

«зчеплення винувате». А потім Гелаті, Сатаплія¹. А після ми їли-пили, на зворотному шляху — футбольний матч Грузія–Норвегія по радіо. Одним словом, «було добре і навіть краще», як кажуть у Гурії.

Та річ у тому, що такі походи — не стільки бажані, скільки потрібні. Іноді трохи дурконуті. А коли під час походів твоя вчителька починає поводитися дитинно, це і діє на учнів. Народжує якісь нові і дивні відчуття.

Отже, варто частіше вибиратися зі школи! І вибиратися, не озираючись назад (хоча такі заходи, звичайно, неможливі без пильного нагляду). І не так, щоб просто вийти за шкільне подвір'я, а по-справжньому, нехай навіть у кінотеатр із маленьким телевізором.

«Він + вона = кохання». Це проста формула, написати яку на стінах усім нам допомогли уроки елементарної математики, навіть тим, хто в математиці повний нуль, як я, приміром. Інша справа, коли відповідь виявлялася негативною, та все ж залишалася на стіні. І лише час, найнещадніший і, як на мене, несправедливий учитель, стирав ці написи. Для нових учнів.

А ще в школі часто траплялися такі історії, коли всі хлопці в класі закохувалися в одну і ту саму дівчину, нехай навіть, крім неї, було багато красивих однокласниць. Ви добре знаєте, про що я кажу. Між іншим, поряд з усіма радощами і прикрощами, ми все ж одержимі люди. Не будемо зараз проводити психоаналітичне дослідження того покоління. Це далеко нас заведе. Просто можна озирнутися назад і згадати наші солодко-гіркі закоханості, часом і зовсім невисловлені, таємні, потім проявлялися в грі у війну: коли ти так нещадно шмальєєш віртуальними кулями з іграшкового автомата в

¹ Гелаті — ідеться про Гелатський монастир Богородиці неподалік міста Кутаїсі, шедевр давньогрузинської архітектури XII ст. Сатаплія — карстові печери, частина заповідника неподалік Кутаїсі, де закарбовано сліди динозаврів.

сусідського хлопчика, ніби він винен у всіх твоїх бідах, з криком: «Я вбив тебе! Ти помер!». А натомість чуєш: «Ні, ти не влучив! Куля пролетіла повз!».

А пам'ятаєте ігри з наклейками від жуйки? Як ми поверталися додому, обдерті, але з колекціями наклейок «Турбо» і «Фінал-94». Що більше їх було, то, нам здавалося, у нас більше шансів сподобатися загальному улюбленому об'єкту. А ще ми намагалися сподобатися бійками. Або ботасами з Туреччини. Або «снікерсами» з Тбілісі. А дехто — тим, що тато купив відеоприставку, в будинок провели світло і вчора вони дивилися фільм «Подвійний удар». А часом — гучною безглуздою балаканиною. А ось сподобатися навчанням — такого не пригадаю. Може, десь таке і траплялося, та не в моїй школі.

У дитячому садку ж, пам'ятаю, я допомагав своїй коханій взувати черевички. І ми чекали, поки її батьки і мій батько не прийдуть за нами. А в школі, навпаки, на першому плані була деструктивна любов — це значило порпатися в сумці, рвати підручники і смикати за волосся. Тобто всі знайомі вам дивні-предивні витівки.

А освідчення в коханні — так це взагалі було майже магічне поєднання слів. Я тоді думав, що так само, як з мене ніколи не вийде футболіст, так я ніколи не вимовлю слів «я кохаю тебе!». Для мене це була дуже важка справа, аж занадто. Десь у сьомому класі я дізнався, що дівчинка освідчилася хлопчику, і дуже здивувався. Досі я вважав, що це має бути неминуче одностороннє почуття. І що освідчення в коханні — це неодмінно якась формула, класична комбінація слів, яку необхідно визубрити, як завдання з хімії.

Тодішнім Facebook для нас був «щоденник відвертості» з записами всіх CV, «релейшеншіпів» і всього іншого про нас. Про слово «симпатія» я вперше дізнався

саме з такого щоденника. «Ваша симпатія?» — ставили запитання. І потім — не в брову, а в око: «А антипатія?».

А як забути легендарну жувальну гумку з зображенням дівчинки і хлопчика? Її важко було знайти в моєму маленькому місті, вона коштувала дорого і мала дивний смак. Як і кохання. Я навіть не пам'ятаю, коли востаннє жував її. Пожував і виплюнув. На перший погляд, «виплюнув» — грубе слово... Ну а разом із нею я загубив десь і свою дитячу любов...

А жуйка часто приклеюється до підошви. Та так, що й не одшкребеш.

У моєму гурійському дитинстві, коли не було особливих справ і турбот, моїм будильником (то в одному, то в іншому селі) ставав голос бабусі, яка скликала курей: «Мочіііс, чііс, чііс, чііс!». Я думаю, найбільше час змінює будильники. Точніше, зміна будильників вказує на багато змін.

Щойно починалося навчання в школі, змінювався і будильник. Ним ставала моя мама. Світло вранці тоді давали рідко. А якщо світло і було, то по телевізору (який, як і мене, могли розбудити лише запотиличником) йшла програма «Аліоні»¹. Топилася піч (взимку й улітку). Хліб–сир–чай. Зібраний напередодні портфель. Спочатку я ходив до школи з батьками (позмінно), потім — із сусідськими дітьми, а після мене навчили ходити самого. На одному повороті сидів прив'язаний до воріт собака з брудними, гнійними очима. Саме біля нього я мав повернути і далі йти прямо. Потім підйом — і ось вона, школа.

Я вчився в Озургетській середній школі № 1 імені Егнате Ніношвілі². Цей Егнате, виявляється, вічно

¹ «Аліоні» (груз.) — світанок; назва ранкової передачі на грузинському телебаченні.

² Егнате Ніношвілі — класик грузинської літератури, родом із Гурії. Помер у 34 роки.

скаржився, що у нього не було хорошого вчителя, «а то що, ми були б гірші за російських письменників?». А в моїй школі були хороші вчителі, деякі вже померли. Та більшість із них живі і досі викладають.

Мені здається, що в кабінеті російської мови кожної школи обов'язково мали бути дві картини, нехай приростуть вони до стін, — «Дівочка с персиками» і «Опять двойка»¹. Особливо мені був близький той посоромлений тип, що сиротливо стоїть посеред кімнати. Мені завжди здавалося, що він шахраював і, шойно закінчилися б закиди, він одразу ж заповзався би гратися. «Ну же, детки: собираем урожай... урожай», — повторювала вчителька російської. «Уро»² і «чай», «уро» і «чай» — запам'ятовували ми. І під час того «уро» я дивився на двієчника з картини і дуже хотів стати двієчником. Адже на вулиці стояла погода двієчників — тепла осінь. І нас чекала гра в «справжнього віслюка».

Убийте мене за патетику і потім, якщо хочете, ще раз позбавте мене життя, якщо це не так: коли я за кілька років зайшов у школу, порожню під час канікул, мені здалося, що я побачив колись кохану дівчинку. Грудка в горлі й таке інше... Та яка там грудка, цілий м'яч. А в м'яч ми грали там само, в ялиннику. Та й решту справ, природно; і «доганялки», і «шатало». А ще: я, мовляв, забув удома завдання — ну йди, принеси. І я йду, і дорогою пишу вправу, дорога ж довга, півтора кілометрова майже.

Ах так, щодо доріг. Оскільки я пишу про школу й учителів, то і така історія варта уваги, з усією її вигаданою, та все ж значущою містичністю. На одній із вулиць не було будинків, там просто росли чайні кущі. Чомусь мені

¹ «Дівчинка з персиками» — картина російського живописця Валентина Серова (1887). «Знову двійка» — картина радянського художника Федора Решетникова (1952).

² Уро (*груз.*) — молот.

завжди було лінки проходити повз це місце. Можливо, я його боявся. Мені воно здавалося найдовшим на землі. Щоб відволіктися, я придумав гру: змінював імена і прізвища моїх учителів. Наприклад, Кетеван Чубінідзе називав Любою Кігурадзе, а Кетеван Кігурадзе, Любою Чубінідзе (насправді Кетеван була Чубінідзе). Це було моїм завданням на тому відрізку шляху. До речі, свої перші вірші я теж написав там. Там же я і бився, і годинами розмовляв про футбол, зі слів інших розповідаючи про перипетії різних матчів. Собака, який був для мене дороговказом на шляху до школи, прикро, але за пару років помер. Та ось що: після смерті цього пса я зрозумів, що дорога, яку ми вибираємо, не змінюється. Змінюються лише покажчики, які пов'язують нас із нашою дорогою або віддаляють від неї. І будильники міняються.

Епілог

У дитинстві я боявся відьом і всіляких хвостатих істот. Пам'ятаю, дідусь спеціально посилав мене у найтемніший закуток двору, щоб я поборов свій страх. Батько, закінчуючи розповідати казку, запевняв, що духів не існує, і змушував заглядати під ліжку, де, як на мене, сиділи в засідці перевертні. А насправді там стояли капці.

Єдина сакральна історія, яку я ще й досі пам'ятаю, це зображення тіл, що з'являлися на дерев'яній стелі нашого будинку після дощу. Мама молилася ночами, і на світлі її лампи я завжди бачив якісь образи і придумував історії. Я згадую їх щоразу, коли повертаюся додому і за звичкою роздивляюся стару стелю. Взагалі, я досить забобонна людина. З деякими страхами я, правда, розпрощався, а з деякими, на жаль, ні.

Ось, приміром, згадався мені такий випадок. Було мені тоді років п'ять–шість. У моєму селі, Суребі, ми

з двоюрідним братом Гелою плавив у вогні свинець і відливали з нього солдатиків у виритій у землі формі, — робили собі іграшки. І в цей момент прямо перед нами, на горі, ми побачили, що рухається світло. Гела сказав, що це на землю впав шматочок зірки. Абсолютно звичайний випадок запам'ятався мені, як яскравий кінокадр. Я згадую його щодня, роздумуючи над тим, що ж то було за світло: уламок небесного світила або людина з ліхтарем, яка шукала заблукалу в лісі корову? Напевно, це і є головне питання мого життя.

Книга друга

*Присвячується моєму батькові, Зурабу Кекелідзе,
який помер, коли я почав писати цю книгу*

Розділ I. Ще не почалося життя, або смерть і еротика в Гурії

Віє з гір вітер.

Вітер страху і забобонів. Це коли свистить зяблик, а йому у відповідь кажуть: «Зяблику, твоїми вустами та мед пити б». Або гавкає собака. «І куди дме цей клятий вітер?». — Такий страшний гірський вітер. А головне, ви не почувете відповіді на питання. Лише тиша у відповідь. У дворі поспішають зняти чисту білизну з мотузок. Зціпивши зуби. Поспішно закривають вікна. «Піди, синку, подивись, здається, вікно нагорі залишилося відчиненим. Щось гуркоче! Адже якщо скло вилетить, назад само не вставиться», — скажуть тобі.

І ти піднімешся. Зачиниш вікно. А спустатися не поспішаєш. Там книги. Книги живуть на другому поверсі, в найкрасивішому і гідному місці, куди піднімаються лише для того, щоб змести пил або укласти небіжчика для останнього спочинку. Це я про залу. Цю кімнату в Гурії часто прикрашає різдвяний напій, зроблений за незбагненними рецептами, дві вже скам'янілі чурчхели¹, вазочка з горіхами і дві–три цукерки. Ще там обов'язково стоять тахта і крісло, а на стіні висить килим із оленями. Ці олені іноді виглядають так само вперто, як батьки. До того вперто, що на їхні роги можна повісити бушлат. Та зараз не про те. Я розповідаю вам про інше. Про книги, які заховані в книгах.

¹ Чурчхела — грузинські національні ласощі; готують із нанизаних на нитку горіхів, загущених у виноградному соку.

У тринадцять років я отримав хвилюючу, але, як потім з'ясувалося, помилкову вказівку — вона була в книзі Альберто Моравія «Чочара». Книзі такій... еротичній. Те, що я прийняв Альберто Моравія за грузина, — взагалі анекдот. Та це не дивно, оскільки в Гурії імена Альберто і Гамлет — звичайна справа. Так ось я позичив цю книгу — видання з голою жінкою на обкладинці. І почав читати. Але розчарувався: я знайшов в ній історії про військових, про смерть і нещастя. У той час, коли нещастя з надлишком вистачало і в Грузії. Коротше, якби я спочатку подивився екранізацію Вітторіо де Сіка з Софі Лорен, то точно спрямував би фантазію в інше русло. Та ніякого де Сіка я тоді подивитися не зміг би, між мною і кіно стояв мертвий телевізор.

На другій книзі було написано «Видано коштом автора». На той час — особливий випадок. Природно, адже був 1991 рік. Далі — книга «Бенкет герцога», ім'я і прізвище автора якої я дізнався згодом, на проспекті Руставелі, де він і жив, чому я був невимовно радий. Її я теж прочитав за еротичною «наводкою», і на цю тему нічого особливого не виявив.

Цікава справа — видавати одну й ту саму книжку двічі, в Тбілісі і Батумі, під різними назвами. Я маю на увазі «Сексуальну гармонію» Сергія Лібиха (Тбілісі, видавництво «Мерані», 1991 р., переклад Н. Лобжанідзе, 96 стор.) і «Любовну гармонію» Сергія Лібиха (Батумі, видавництво журналу «Чорохі», переклад Е. Ніколадзе, 65 стор.). Хочу зауважити, що обидва видання я знайшов у родинній бібліотеці. Напевно, в дусі і контексті часу це був стерильний грузинський переклад. Почасти нейтральна книга — ні медична, ні еротична. Загалом, невеселе читиво.

Та культовою на той час стала все ж інша книжка. Випадково чи навмисно, та це був добре прорахований

комерційний проект. Ціна договірна — типу бізнес. Офіційний тираж — 1 000 примірників, ніби ексклюзив. Кегль — петит, щоб очі напружувати. Оформлення — без малюнків і картинок, акцент ставиться на текст. Автор книги — Ірина Авербах, хоча на першій сторінці — З. І. Авербах. Очевидно, псевдонім. Називалася книга «Розпусне болото, або нещастя, що переходить від матері до доньки». Якщо коротко — болото. У передмові зазначено: «Дорогі читачі! Події, про які йдеться в цьому романі, відбулися насправді. Автор книги Заїра Ісаївна Авербах кілька років тому втекла за кордон. У Радянському Союзі роман був заборонений, але виданий у багатьох країнах зарубіжжя. У нас книга друкувалася таємно, оскільки, якби про її видання стало відомо, то автор постраждав би». Про що йшлося в тій книзі? Порнографічні елементи, кримінал, багатство і бідність, в'язниця, любов і трохи несподівані моралізаторства. Одним словом, усе те, що робить книгу бестселером, тим паче у той час, у радянському псевдотабуьованому суспільстві.

Цю книгу я читав тоді, коли, мені здавалося, читали подібні книги і ви, тобто ховав її від чужих очей у радянську енциклопедію, або в улюблений фоліант, або в альбом із захоплюючими промовама аджарським цитрусам і іншим фруктам. На перший погляд дивно, що я так активно читав еротичну літературу, але я вважався дивною дитиною, і це все пояснювало.

Дивацтва — це добре. Ось і зараз я піднявся нагору, щоб зачинити вікно, відчинив шафу і раптом почув крик. За ним почулося гучне відлуння моєї мами: «О, небо, я так і знала! Відчувало ж серце!».

На вулицю висипали сусіди і побігли по вулиці, до будинку Джонія. Бігли і не знали — біжать зустріти смерть Джонія чи зупинити її. Дивне видовище — цей біг. Потім чоловіки дістають цигарки, а жінки сідають на

сходах. За три хвилини хтось скаже: «Рот йому підв'язати? А то щелепа застигне...». Та Джонія не знадобилося підв'язувати рота. Напевно, він міцно стиснув зуби і не випустив свого духу. Потім вийшов Гогола і сказав: «Вижив мужик, ненааа¹. Я так злякався, що мене самого мало не довелося повертати з того світуууу, ненааааааа...». Помилкова тривога.

Колись помре і Джонія. І тоді хтось обов'язково скаже: «Ех, він був такий здоровий, що, якби не помер, жив би ще довго». Після таких слів ти забуваєш про смерть. А якщо про смерть забули, вона не страшна. Взагалі, звикання до смерті — це головна ознака людського буття, страшна, але обов'язкова. А до того людина тренується в звиканні до різних речей, і потім стає легше. Ну, трохи легше. Боротьба — це теж звикання, звикання до тимчасової відстрочки. Та в людини є ще й інші ознаки. Ознака життя. Це здатність пропускати. Сила перестрибнути з однієї гілки на іншу.

Ось так: наступного дня моя бабуся прибирала опале листя перед воротами і зустріла перехожих з іншого села, які запитали: «Що у вас там учора сталося?». — «Та нічого, Джонія помирає. А твої діти вже ходять до школи?» — запитала сусідів бабуся.

Ми з бабусею Нателою в курсі справи. Ми знаємо, що смерть — це ніщо. Як смерть може щось означати? Хтось її бачив? Я її ніколи не зустрічав. І знаю, що не зустріну. Ось Джонія, наприклад, усе вмирає і ніяк не помре. Але поки ж не помер. А чи пішли наші дітки до школи — це питання цікавіше. І це завжди має бути цікавішим. Як буде все інакше, смерть переможе.

¹ Нена (*гурійськ. діалект*) — мама. Тут: матінько-о!

Розділ II. Вічно свіжий сніг

Знаєте історію найсправжнішого кохання? Того року випав великий сніг. А поки він не випав, ти — дитина. І дивишся в небо. І хочеш, щоб той маленький світло-синій шматочок неба терміново чимось заповнився, той самий шматочок над будинком Гурика. Заповнився чорною хмарою. Тоді б вираз «Та щоб зійшлися над твоєю головою чорні хмари!» став би означати щось хороше. Тобто все в цьому світі навпаки, а в дитинстві — так взагалі догори ногами. І ось заповнився той синій шматок неба, і почалося! За три дні будинок завалило снігом, хоч рятувальну службу викликай. А цього разу так сталося, що під час снігопаду в будинку були тільки я і батько. Він підняв мене на дах. А це значить, що ти стоїш вище всіх і вся. Падає сніг, і я на нього дивлюся. І мене душить радість, душить більше, ніж туго зав'язаний шарф на моїй шиї. І я хочу, щоб мене ось зараз побачила та дівчинка. Зрештою, я стою на даху! А сніг іде. Та моя дівчинка далеко. Ну, як далеко? Напевно, кілометрів за п'ять від мене. І цій дівчинці все пофіг, і я потроху починаю злитися. Ображаюся. І образа душить мене міцніше, ніж шарф на шиї. І я малюю в сніжному небі: малюю вертоліт, і я на його борту, як Рембо або Ван Дамм (чи Ван Даму — ми так вимовляли його прізвище). І я лечу на цьому вертольоті до будинку моєї дівчинки і викрадаю її. «Усе, час униз, вистачить!». Ви маєте рацію, це голос мого батька. А внизу треба знову розпалювати вогонь. Батько розпалює вогонь, а мені хочеться плакати. Дуже хочеться. Проте батько цього не зрозуміє, тому я опановую себе і витираю сльози, які вже котилися. Тож любов — це така незбагненна річ. Справжня любов у будинку, занесеному снігом.

Як я вже зазначав раніше, сніг нагадує мені хустку моєї бабусі, яка налазила мені на очі, коли бабуся, посадивши мене собі на спину, йшла за хлібом. Густо сипав дрібний сніг і самовіддано лягав на землю. А бабуся несла мене на спині до пекарні Букакіє. Ця пекарня була ровесником усіх тих казкових місць, звідки «походили» жива вода і перлина багатства. А мене, восьмирічного, душила радість — інша радість. Радість не хліба, а видовища.

А ще з приходом снігу я згадую, як чистять комини, коли дим перестав проходити і закоптив увесь будинок. Або як у снігу прокладають стежку до воріт, узувши дивне дерев'яне взуття, яке називали лижами. Оскільки ми не могли дозволити собі відпочинок на курорті в Бакуріані, то запорошені снігом сходи й підйоми і були нашими Бакуріані–Гудаурі–Швейцарією. Обіллеш їх водою, вночі підморозить, на ранок — маєш! Або як десь замість Діда Мороза стояв схожий на нього Акакій Церетелі й іронічно шепотів: «Та бодай хтось колись обрадує це село?». На Новий рік сніг ніколи не випадав. Це був найбільший промах і несправедливість Всесвіту.

А потім ти виростаєш, і хтось всередині тебе говорить твоїм голосом ті слова, які колись ти сам чув від старших: навіщо мені зараз цей сніг, дороги перекриють, потім буде сльота і бруд... І порушить усі мої справи, порушить усі мої справи, порушить усі мої справи...

Таке життя. А я тут згадую такі дні, які теж «порушать усі мої справи». Ті дні, коли я сидів на спині у бабусі, і вона несла мене в снігу. Авжеж в моєму щоденному житті романтикою і не пахне! Та все ж, коли небо вкривають хмари, то, де б я не перебував, інстинктивно підходжу до вікна і дивлюся на небо. Чекаю, коли заповниться той маленький світло-синій шматочок. І небо закрийть темні хмари. Снігові хмари. Жорстокі. Мої хмари.

Розділ III. Інші мандарини

Ступити в світ сну — справа нелегка. Наступного дня прокинешся або кульгавим, або мокрим, або з крилами. Одним словом, велика справа. І я не маю на увазі «Єфрем–Верді» або фальшиві передбачення його побратимів-сучасників типу «побачити уві сні небіжчика — до грошей», або інші подібні натхненні ранкові вправи.

У 90-ті роки сни посилюлися. Відповіді на те, що ми бачили вві сні, мали метушливо шукати наяву: від диявола сон чи від Всевишнього. Перевертання подушок на інший бік не захищали від снів, у яких з'являлися померлі близькі і кликали за собою. Таке часто траплялося. Я точно знаю, що серед вас є ті, хто бачив подібні сни. Однак ви досі живі.

А в дитинстві мені снилися особливі сни. Точно раз на тиждень. Я бачив цілком звичайну сцену. Наприклад, за участю моїх родичів, сусідів, знайомих. Звичайні сцени з якимись простими діями. Жодних скелетів або падінь з висоти. Та раптом мене охоплював страх, і я з криком прокидався. І це траплялося дедалі частіше, тож уже вві сні я чекав цього моменту. Так тривало довгих шість років. А потім якось минулося. Наді мною ніхто не молився. І я навіть не читав дідуса Фрейда. Напевно, і снам колись судилося перетворитися у реальність, у страшну реальність. Однак, «ворогові-недругу», як кажуть гурійці.

Проте сьогодні я хочу розповісти вам про великі мандарини. Мені було дев'ятнадцять років. Ми з двома друзями, на позичені в інших друзів гроші, куплені в Аджарії мандарини везли на продаж до Азербайджану, в Белакані. Особисто я грошей потребував на видання літературної газети, друзі — на своїх справ. Та в дорозі, в поїзді «Батумі–Тбілісі» у нас безсовісно вкрали три

ящички мандаринів. Головне, саме тоді, коли ми спали. Злодійське мистецтво родичів нашого провідника — справа незбагненна. Те, що лишилося від мандаринів, ми перевезли з Лагодехі на кордон із Азербайджаном. Там нас мала зустріти людина, яка прийняла б наше «сонячне золото» (як писали в радянських альбомах). А та людина повіялася на весіллі, куди і нас запросили. Ну, ми і пішли. Танці. Танці. Чужа мова. А цей тип не розуміє, що мандарини не зважатимуть на весільні справи і почнуть гнити, якщо їх вчасно не вивантажити з машини. А навколо музика, танці. Хтось штовхав мене, мовляв, приєднуйся до нас. А я сидів і думав про свою газету, яка гнила разом із мандаринами. І саме в той момент я пообіцяв собі: у жодному разі не відступати. Я випив, встав і приєднався до танцюристів. Здавалося, що я танцював на тих самих мандаринах.

Зрештою, мандарини і справді згнили. А газети — немає. За два роки ми стали давати уроки в тюрмах, і на ці гроші я почав видавати газету. Я кажу для того це, щоб ви пам'ятали: в основі будь-якої справи, яку ви бачите з боку, яка є моїм, вашим або чийось успіхом, лежать зусилля, спрямовані на мандарини. Мандарини, куплені на позичені гроші.

Отже, цінуйте мандарини.

Розділ IV. Зуріко. Мій батько
Грудень, 2015 — січень, 2016

Відтоді, як не стало мого батька, я жодного разу не бачив його вві сні. Хоча готуюся до цього щонаочі. Мені здається, якщо він вирішить з'явитися в моїх снах, то точно не для того, щоб я злякався або прийняв його появу за погану прикмету. Тому, можливо, він поки утримується. Якби було не так, я б його вже побачив.

А поки мені сниться лише наш телевізор, по якому показують «Вісник» або якусь іншу стару передачу. Не знаю, чому мені сниться саме телевізор, але це факт.

* * *

Отже, зараз я розповім вам одну геть не новорічну історію. А може, і саму новорічну. В Озургеті падав сніг. Удома були лише я і мама. Разом зі снігом, як завжди, прийшла тиша — спокійна і нестерпна. А людина — істота, яка здатна виражати емоції, тому я сиджу тут і пишу з надією, що хтось мене почує. Або просто так, без надії, не знаю.

Так сталося, що в мене немає ні братів, ні сестер, тому батько ростив мене у фатальній любові, придуманих ним самим іграх, створених своїми руками іграшках у важкий час, сотнях пенальті на чемпіонатах світу, невідь звідкись узятих тенісних м'ячах. Як і всі, в дитинстві я бавився корабликами, зробленими зі сторінок шкільних зошитів, грав у «менеджера» (була така настільна гра), в доміно. З батьком ми спали в одній кімнаті й усю ніч розмовляли. Батько розповідав про свої мрії, які не здійснилися. Часто нагадував мені, що не можна вбивати мурашку, тому що вона поспішає до своїх дітей. Батько весь час, не покладаючи рук, працював. Ми поховали його там, де разом збирали траву для корів. Уже хворий, він обійшов весь горішник, причепурич його. А коли зліг, сказав мені: «Здається, один горіховий корінь біля паркану я не обробив». Можливо, жартував. Або говорив серйозно.

Про його мрії я вже згадував. Він грав у шахи, був чемпіоном району. Хотів стати чемпіоном світу. Через чортову скромність не вийшов на регіональний турнір. У лікарню попросив принести лише шахові задачі. Ко-

лись я обов'язково поставлю на його могилі пам'ятник у вигляді шахової дошки — як чемпіону світу. Я здійсно його мрії. Так я робив і раніше. Адже це і є моя справа на землі.

«Зурабе, чорнявий Зурабе! Чим допомогти тобі, ти так далеко...» — співала часом бабуся. Про батька співала. Хоча він був дуже близько. У тій же кімнаті. Або у дворі. Я не знаю, що вона мала на увазі під словом «далеко».

А нині він далеко.

— Ти ж знаєш, поки про це говорити рано, але ж ти не боїшся смерті? — запитував я в батька.

— Звідки мені знати, що там? — трохи наляканий, відповідав він мені.

І я не знаю. Якщо є рай, значить, він там. Якщо нічого немає, тоді це суцільний відпочинок. Глухий сон без завтрашніх турбот: не треба фарбувати паркан, боятися, що курки пролізуть через дірки, обкопувати дерева, обтісувати кілки, міняти штепселі. У лікарні батька відвідував мій дядько Тенго. Якось він сказав батькові: «Так, робота — це добре, Зурабе, але стільки роботи я в труні бачив, матері його трясця!». А потім спокійно продовжив звичайну розмову. Коли приходив Тенго, батько просив:

— Припини лягтися!

— Чого?

— Бачив я цю роботу в труні, матері його трясця!

Отже, бачив ти роботу в труні, Зуріко¹! А це і означає для тебе смерть. За життя ти роботу в труні не побачив би.

* * *

Я приїхав до Сурєбі. Журналістка Теа Адеїшвілі робила сюжет про персонажів цієї книжки, і ми знімали

¹ Зуріко, Зурікела — зменшено-пестливі форми від імені Зураб.

Джумбера Санікідзе, знаного шукача дружини. Я подзвонив йому. «Поглянь на свій будинок». Мій будинок стоїть там же, поруч. Але я не ввійшов. Не зміг. Досі не знаю, коли зможу туди ввійти. Там моєму батькові стало зле, але, як він мені сам сказав, він усе прибрав, і тільки після цього його відвезли. Як він там усе прибрав, я не побачу. Поки не можу. Можливо, іншим разом, коли в мене буде інший настрій — тоді обов'язково. Іншого шляху в мене і немає.

* * *

У дитинстві, коли батько працював у полі, в домі або в іншому місці, я завжди був поруч із ним. Коли він втомлювався, то підходив до мене, клав свою долоню на мою і казав: «Дай мені силу». А потім виголошував: «ДГН, ДГН, ДГН!» — наче заряджався. І я вірив йому. Зараз батько фізично зник, але я точно знаю, що він усіма своїми силами допомагає мені звідти, протягує руку. Щоб я торкнувся до неї і сказав: «Дай мені силу! ДГН, ДГН, ДГН!».

* * *

Мені було чотирнадцять років, коли в сільському лісі, який височіє над моїм будинком, я заліз на велике дерево і вирізав цалді¹ свої ініціали. Потім батько повсякчас нагадував мені про те дерево і називав його «Г. К.». Останнє, що сказав батько в лікарні: «Цього року я довго шукав це дерево, але не знайшов». Наступного літа, коли приїду до села, обов'язково залізу на якесь інше велике дерево і виріжу на ньому свої ініціали. Що ж робити в моїх снах батькові? Напевно, він там, у лісі.

¹ Цалді — грузинський різновид сокири.

І ще хочу додати: якщо сон — це омана для очей, то і смерть буде такою ж оманою, тільки для очей чужих. Як у тій грі, коли ти мружишся, а інший ховається. Тому той, інший, є переможцем. І дарма ти кричиш: «Ти де, переможцю? Виходь, переможцю!». Не варто боятися смерті. Одного разу хтось замружитья, а ти підеш ховатися. І тоді знайдеш того, іншого, «втраченого» переможця.

Розділ V. Мій батько. Зуріко. Інший розділ

Настав двадцятий день, і мене, який заснув годину тому, десь близько шостої ранку розбудила мати і на диво твердим голосом сказала: «Твого батька немає, Гіоргію. Та знай, з тобою все має бути добре. Цього хотів твій батько». Бувають хвилини, коли одночасно розумієш все і не розумієш нічого. А потім ця хвилина триває вічно, ледве-ледве, тягнеться поруч з іншими хвилинами, як заморожена. В інші хвилини відбувається все, як і належить у житті, — робота, любов, заздрість, радість, втома, здивування, біль. А та хвилина все така ж. Це додаткова хвилина. Колір тої стелі, на яку я безцільно глянув, коли моя мати, заради мене зібравшись із силами, промовила ці слова. Мати, і сама хвора, до вечора ледве стоячи на ногах, зараз говорила зі мною надривним голосом.

* * *

Ця хвилина, напевно, ніколи не розтане, не розчиниться в інших хвилинах. А коли так, то все стане штучним. Але ж життя, воно передбачає геть інші речі — неспокій і гарячковість. А такі хвилини зрушаються з місця лише після смерті. І якщо душа існує, і вона безсмертна, то живе саме в такі хвилини. Це і стане її раєм або пеклом.

18 січня, 2016 рік.

* * *

Уперше в театр мене повів батько. В Озургеті, 1990 року. Сказав, що там зустріч неформалів. Неформалів я бачив удосталь, нехай і в особі моїх сусідів. Та того разу приїхав Звіад Гамсахурдія. Стояв теплий вечір із відблисками сонця, що заходить. На вулицях незвично багато народу, особливо на вході. Ми насилу протиснулися. Батько взяв мене на руки. Щойно я побачив сцену, вимкнули світло. Звіад зауважив, що це справа рук КДБ, і запропонував запалити свічки. І люди стояли зі свічками і молилися. Це і справді було чарівне видовище. На зворотному шляху я зазвичай сидів у тата на плечах, і він мені казав: «Поглянь на місяць». Він завжди чинив так, тому що не хотів, щоб я пропустив хоч щось із поміченого ним.

На небі висів жовтий повний місяць. Трохи цинічний. Здавалося, ще трохи — і він мені підморгне. І навіть якщо б місяць мені підморгнув, то я здивувався би цьому менше, ніж тому, що сталося того вечора. Повернувшись додому, я бігав по двору і кричав: «Я бачив живого Гамсахурдія в театрі!».

Ось у мене і вийшов дивним другим пролог. А коли мене повели до місцевого кінотеатру, то нас там зустрів зіпсований екран. Перед ним поставили маленький телевізор. Так ми і подивилися історію про те, як потонув Леонардо ді Капріо. Якби хтось тоді зняв цю сцену, вона стала б епохальною. Принаймні, кращою за «Титанік».

19 січня, 2016 рік.

* * *

Коли батько забирав мене з дитячого садка, то я до сьомої вечора залишався у нього на роботі. Я сидів

на стільці між контейнерами з яйцями й сигаретами «Прима» і слухав розповідь про пригоди Тома Сойера.

Батько працював у в'язниці своїх мрій — в продуктовому магазині, продавцем. В одній руці він тримав книжку про Тома, іншою — продавав маргарин. А це справа непроста, повірте мені. Там же лежали книжки з історії шахів і кросворди. Касабланка, Альохін, Таль. Мій батько був фішерістом. Хоча завжди вважав найсильнішим Пола Мерфі, який, за його словами, обігрував усіх у відкриту. Однак офіційним чемпіоном так і не став. Помер рано. Невезучою був людиною. «Яйця коштують 20 копійок штука. Скільки бажаєте?». Складно жити з нездійсненими мріями. Із затаєними мріями. Напевно, якщо твоя мрія не збулася, померла, то помер і ти.

Розділ VI. Медіко

Медіко, моя бабуся, вчинила так. Прийшла на панакхиду мого батька, свого сина, і сказала: забери мене до себе до настання Нового року! А раніше казала сусідам: якщо щось трапиться з Зурікелюю, я цього не перенесу. Тож вона прийшла і попросила батька забрати її.

Медіко померла там же. На третій день після смерті Зуріко. Ввечері вона обняла мене: «А тепер є ти». Сказала тільки це, здавалося б, туманне, але дуже точне передбачення. Вона взагалі була в усьому точною жінкою. Жила в селі Натанебі. А до того, поки приїхала в Озургеті оплакувати мого батька, прибрала будинок. Усе підготувала до свого похорону. Жорстокі, але необхідні речі: клапоть, щоб підв'язати щелепу, покривало, брезент від дощу, одяг для поховання. Усе це було розкладено на ліжку. Акуратно, красиво. На стільці висів її найкращий халат, а поруч — гаманець із «похоронними» грішми. Так, моя бабуся Медіко вчинила так.

* * *

Невеликий проміжок часу між похоронами батька і бабусі. За ці дні я об'їздив усі довколишні села. І зрозумів, що Бог (або той, хто там, над нами, не це важливо) навіть у найскрутнішу годину залишає для тебе краплинку радості. Радості, яку викликають нехай примітивні причини і на короткий час, та все одно приємно. Ось там, приміром, сніг повалив дерево, і воно лежить на дорозі. Якщо ти пролізеш крізь гілки, буде весело. Так і звикаєш жити заново. І життя звикає до тебе.

* * *

І навздогін ще одна історія про мою бабусю Медіко. Її чоловік помер 1969 року. Відтоді вона ходила в чорному. Ніхто з нас не бачив її в одязі іншого кольору, навіть удома. Вона була жінкою суворих правил, але зі своїми інтерпретаціями. І на цій фотографії — одна з її інтерпретацій. Медіко виростила свого племінника Вахтоє і дуже його любила. Пару років тому син Вахтоє пішов до школи, і першого вересня Медіко несподівано вирушила з Натанебі в Батумі. І зустріла його в кольоровій хустці: «Сучасний малюк! Він не зрозуміє, чому його зустрічають у чорному!». І я вперше побачив на цій фотографії бабусю в чомусь кольоровому.

* * *

Я вже казав вам, що поховав Медіко в Натанебі за кілька днів опісля похорону мого батька в Озургеті. Висловлюючи співчуття, сусіди, природно, затримувалися поруч зі мною недовго. А один підійшов і запитав: «Урешті-решт, для кожного вже настав його час. А ти

коли збираєшся?». Я подивився на нього, приголомшений. І лише за мить зрозумів, що він питав мене про одруження. Та сусід висловився так завуальовано, що якби не моя професійна звичка розбиратися в гурійських зашифрованих висловах, то в контексті того, що відбувається, я міг би зрозуміти його слова геть інакше. Я посміхнувся і відповів: «Уже скоро, коли мені стукне тридцять три». — «Дивись, не зволікай», — додав він, глянувши на мене допитливо і, задоволений, пішов. Що вже тут казати: вперше за останні півтора тижні я посміхнувся. І зрозумів, що існують точки перетину, які мимоволі створюються нашими ж словами, де смерть і одруження, життя і похорон стають на рівних. Це, на решті, і є визначальна риса людини.

Розділ VII. Три невимовних «пробач»

У нас були три зелені й одна помаранчева. Купили їх нам до Нового року. Та ми підривали їх і раніше. Час від часу. Різними способами: то в пляшці, то в шкільному підвалі, то в капюшоні хлопчика з паралельного класу. Це я про піротехніку. Про хлопавки. «Закину», — сказав я, трохи сумніваючись у своїх словах, але гордо. До цього ми, сусідські діти, обговорили справу. У сонного Кашутіча, районного психа Авто Церцвадзе, був відкритий рот. Мати його лягала спати на другому поверсі, а він — унизу, біля телевізора, на багатостраждальній утомленій тахті. І сам якийсь дивно втомлений. Отож Кашута спав. Можливо, йому снилася та російська дівчина, яку він зустрів, коли служив в армії, де його довели до божевілля, як нам розповідали. Вони пішли до села по воду, а біля печі сиділа дівчина, трохи здивована... А, може, йому снилася чідаоба¹, по якій божеволів, та

¹ Чідаоба — грузинське національне єдиноборство.

так і зміг нею зайнятися. Або він бачив уві сні масло, яке дуже любив. Або філіжанку кави з п'ятьма ложками цукру. Утім, можливо, йому нічого і не снилося. Кашута спав. Я закинув хлопавку йому в рот, і він схопився. Ми розбіглися. На мить я озирнувся: Кашутіч дивився незрозуміло куди і, мені здавалося, тремтів. На третій день він зустрів мене, коли я йшов зі школи, і сказав: «Тобі не варто так чинити, чуєш!». Я зробив якомога нахабніший вираз обличчя. «Мене там не було, Авто!» — хотів було сказати я, але він стрімко проминув мене. Тоді мені теж чомусь здалося, що його проймало тремтіння. Незабаром районний псих Кашутіч помер. І я хочу попросити запізніле вибачення, яке не встиг попросити за його життя. Бо так легше, Авто. Ти мене зрозумієш. Ти і так розумів мене в селі краще за інших.

А дід мій був людиною іншого рангу. Його дуже хвилювала власна репутація і те, що про нього кажуть і якими очима дивляться. Він був сором'язливою людиною. А я — страшенно примхливою дитиною. Світ обертався лише навколо мене, а часом і зупинявся. У мене була хлопчача краватка, яка навіть мені була короткою, дуже короткою. Та я зациклився на тому, щоб дід надів цю краватку. Уся родина втягнулася у війну. Позиція і опозиція аргументували свої погляди: «Хлопчику так хочеться, тож підіть йому назустріч бодай раз!» і «Не виставляйте на посміховисько дорослого чоловіка, не йдіть пацанові на угоду!». Та перемагав пацан, тобто я. І всі люди по дорозі дивилися на мого діда в двосантиметровій краватці. А дід ішов із червоним обличчям і міцніше звичайного стискав мою руку, проводжаючи мене до школи. Я лише зараз розумію, як йому було соромно і як він стримувався. Дуже стримувався. І за це пробач.

А бабуся моя, Натела, коли я приїжджав до села вже студентом, вночі лягала зі мною поруч. Вона вважала мене так само маленьким, підходила з ложкою меду і зігрівала мені ноги перед сном. Вона засинала, а я слухав її дихання. Така дивина траплялася зі мною і раніше. Важко пояснити словами, чому я це робив. Тобто вийде, що дуже вже багато філософствую. А я просто спостерігав, бо знав: рано чи пізно це дихання припиниться. І думав про цю мить і про інші страшні речі. Просто я дуже любив її, і вона мене любила. Та, незважаючи на це, часто її кривдив. Дуже сильно. Про одне досі шкодую. Якось улітку із друзями я приїхав до Сурєбі. Вона була з нами. І коли вночі я встав за потребою, вона, як у дитинстві, сказала: «Посси з балкону, внучку, нічого не трапиться!». Я так на неї закричав, що і зараз вуха болять. І совість болить. Наступного дня в очах у неї стояли сльози. Вона нічого мені не сказала. Натела померла кілька років тому. «Гурійський щоденник» я почав писати саме заради неї. І сьогодні я вітаю її з Новим роком, де б вона не була: на цвинтарі Квірікеті чи в раю. Якщо рай є, то вона в раю.

Розділ VIII. Село. Від'їзд. Село

Сьогодні ввечері мене запросили на телеканал «Маєстро», на дискусію на тему «Приїжджі». Та я не зможу піти і не хочу. По-перше, уникаю подібних теледебатів, а по-друге, в цей час буду в іншому місці — в селі Кавтісхеві, де ми відкриваємо бібліотеку. А моє запрошення на телеканал пов'язане, швидше за все, зі статусом у соцмережі, який я написав уранці: «Життя цікаве тим, що, з одного боку, вчора було підтверджено передбачене Айнштайном існування гравітаційних хвиль. З іншого боку, народ всю ніч обговорював, чи можна журналісту,

який лише місяць тому переїхав із провінції, давати мікрофон. А ще життя цікаве тим, що — без іронії — обидві ці теми важливі».

Щоб не скидалося, ніби я уникаю цієї теми, хочу додати: я не вважаю правильною таку реакцію на «приїжджих» і не вважаю, що такі «приїжджі», як Ілля Чавчавадзе, Акакій Церетелі і Важа Пшавела потребують якогось захисту. Особисто я ніколи не відчував себе гіршим за когось через місце мого народження, географічного ареалу. І найголовніше, на що ми зазвичай не зважали: я ніколи не вважав, що місце мого народження чимось гірше за будь-які інші місця. Я всюди почувуюся повноцінною людиною: і в Нью-Йорку, й у Земо-Сурєбі. Бо як сказав Шота Руставелі: «Якщо сам собі господар — бідним тебе не назвуть».

* * *

Та поки знайдеш себе, маєш пізнати багато речей. Більше того: якщо хочеш себе знайти, ти маєш поблукати світом. І лише тоді, коли запізнаєшся з достатньою кількістю людей, ти можеш зазирнути й у себе. Хоча, можливо, те, що ти бачиш, це просто твоє відображення в інших очах. Тому ти терміново виходиш на вулицю, залишаєш кімнати, як таємницю. І ця таємниця — ти.

Людину створили різні табу. Таку людину, як я і ти. Я не кажу, що це добре чи погано. Свобода, в повному розумінні цього слова, — наразі украй небезпечна неясність. І я не знаю, чи колись ми її збагнемо, й узагалі, чи хочемо ми цього, чи потрібно це нам?

* * *

Село народжує мрію. Бажання залишити його і перемогти. Коли ти живеш у селі, то на правду вважаєш, що

народжений для програшу. У селі валянки обрізають, і вони перетворюються на калоші, намертво обліплені брудом. Їх ніколи не миють. Одягнеш і крокуєш сільською дорогою. Ось учорашні сліди від міських машин, вони заповнені водою, і в цих калюжах відбивається небо. Це і є село.

У селі людині найскладніше витримати спокій, перебування наодинці з собою. Тому село ми любимо здалеку. «Що може бути краще за село?!». Та рідко зустрінеш людину, яка насправді щаслива в селі. Напевно, це люди, здатні занурюватися у спокій. Їх можна впізнати за обличчям. Та розповісти про цих осіб неможливо — їх треба бачити.

* * *

Немає нічого складнішого, ніж розпалювати вогонь сирими дровами. Це справа схожа на Сізіфову працю. Хто жив у селі, той зрозуміє. Треба довго мучитися. Скористатися сторінками зі старих книг, які треба висушити. Якщо є хоч одна суха хворостинка, слід використовувати її. Або тріску. Або солярку землистого кольору з лимонадної пляшки. Зрештою — спалахне! За якихось пару годин. Цим полум'ям не зігрієшся, та все ж радієш, що загорілося. Ось і життя моя нагадує цю церемонію: ніхто не приготує мені теплу кімнату, а про сухі дрова під грубкою можна лише мріяти. Куди не прийду, все просякнуте вогкістю. Довго намагаюся розпалити вогонь у печі, а коли вдається, виходжу з кімнати. І гріються інші. Загалом зігріватися й мати якусь користь — це не мої пристрасті. Моя пристрасть — розпалити вогонь. Нехай навіть із сирих дров.

Розділ IX. Історії гурійських поїздів

Пам'ятайте гру слів Іло Мосашвілі: «Садме Садгурія, сад ме, сад Гурія?». Що в дослівному перекладі з грузинської означає: «Деся станція, а де я і де Гурія?». Та ж розділити Гурію і поїзди, правда, важко.

У Гурії є три види поїздів:

1) Електричка «Батумі–Озургеті». Проїжджає через рідне село моєї мами — Натанебі. Стук коліс потяга — саундтрек мого дитинства. Звук дивний, монотонний. То раптово ніби видихне, то зіб'ється з ритму, немов поспішає до поганих новин і подій. То ледве ноги тягне. Кашляє. То падає напруга, і поїзд зупиняється. Це ціла сага. Якось у Натанебі мені подарували старий велосипед, і я повіз його до Озургеті. Я із захопленням повертався додому. До опівночі чекав на цю електричку. Співробітник станції з якимось жалем повторював зазубрену роками фразу: «Поїзд застряг в Очхамурі, в Очхамууууури!». Я вже писав, що пам'ятаю ці слова, мов фатальний хор: «Застряг в Очхамурі...». Як ворон каркав услід Бараташвілі¹, так і мені каркає.

2) Вантажний поїзд. Його ми бачили здебільшого здалеку. Лише відчували запах бензину і гасу. Поїзд ішов повільніше, ніж мій п'яний сусід Анзоріє, який перераховував усі паркани села. А якщо напруга була низькою, то напруженість — високою, як і готовність місцевих грабіжників. Пригадується колір іржі. А ще легенда про те, що в одній із цистерн колись потонув п'яний російський службовець, де й досі бовтається. Коли потяг проїздив повз, я завжди думав, у якій із цистерн знаходиться потопельник. Було цікаво, який він зараз

¹ «Як ворон каркав услід Бараташвілі...» — мається на увазі рядок із вірша Ніколоза Бараташвілі «Мерані»: «За мною, крикаючи вслід, злоокий крук летить» (переклад М. Бажана).

на вигляд. У вантажний потяг можна з легкістю кидати каміння, все одно його не подряпати. А якби потрапив, то що з тебе візьмеш, ти маленький хлопчик. А бути маленьким хлопчиком — це значить бути розміром із камінчик і кидатися камінцями. А ще можна було підкрастися до поїзда і написати на ньому «Гіоргі + Христіна». І тоді історія твоєї любові мчала численними дорогами Кавказу, на неї дивилися хлопчаки, і в очах цих бешкетників відбивався твій напис, щоправда, вже зі зміненими, їхніми іменами. Потім деякі вагони зняли і здали на металобрухт, звідти їх вкрали і зробили з них турецькі грубки. Можливо, мій любовний напис стерли або зафарбували, не знаю. Та якщо він раптом десь залишився... Тоді виходить велика поетична і філософська справа.

3) Великий поїзд. Його ми називали «йде до Тбілісі». Квитки на нього продавалися в касі на станції, але тільки символічно. Провідник або провідниця були серйозно включені в пасажирський бізнес. Це мало приблизно такий вигляд.

Ти підійдеш до провідника, а він тобі: «У мене лише плацкорт, плацкааааарт!». А плацкорт означав інсценування сталінського гулагу в стилі модерн, тому туди ніхто не хотів. Тож вдавалися до підморгувань, пригощали молодим сиром і тицями десятиларові купюри. «А в мене ще є есве, есвеее!». І обличчя, що раптово вбиває всі надії: «Але воно коштує 15 ларі!». А в кого були ці 15 ларі? І починалася тиснява: нам до Ліло¹ їхати, дітям одяг купувати, не залишай нас тощо. Зрештою, провідник, зглянувшись, виділяв верхнє місце у своєму купе. І ми лягали по двоє або змінюючи один одного. Дивились

¹ Ліло — прилегле до Тбілісі велике село, де влаштовуються оптові ярмарки.

на світло, що світило так дивно. Його гасили пізно або взагалі не гасили. Я дослухався до звуку залізниці, щоб зрозуміти, чи схожий він на музику. І не знаходив жодної подібності. Ми намагалися звикнути до запаху, який ішов із туалету, і не звикалися з ним. Бачили сни, які не хотіли пропускати жодної ночі, нехай навіть залізничної. І не бачили снів. І приїжджали до Тбілісі. Справді, приїжджали.

Розділ X. «Крім Самегрело?»

Цей текст я написав давно. Та вже тоді знав, що він увійде до другої книги «Гурійського щоденника». Він про Самегрело, точніше, про ту несправедливість, яка торкнулася цього краю.

«Картлі-Кахеті, Імереті, Гурія і Рача,
Усе це — батьківщина моя, крім Самегрело».

Так-так, пам'ятаємо, ми співали ці відомі рядки, цю ганебну і небезпечну варіацію. У ті нерозумні й темні роки. Здається, і не так давно це було. Та такі пісні безслідно не зникають, вони залишаються в пам'яті. Або непроханим «пробач», коли нас гризе совість. Або, навпаки, перекрученими в гримасі обличчями мегрелів (перекрученими заздалегідь, перш, ніж вони почнуть говорити), яких совість не мучить. Що є — те є. Так уже їх виховали, тих, хто стріляв, гвалтував і грабував співвітчизників. Людей. Або тих, хто просто співчував цим походам. Багато з нас цей біль не помітили. Приміром, коли кілька днів тому Звіад Кварацхелія¹ приймав мене і розповідав про деталі, то почуте безліч разів постало переді мною як сценарій сюрреалістичного фільму. Я не

¹ Звіад Кварацхелія — молодий грузинський письменник; родом із Зугдіді.

міг повірити своїм вухам. Та ж знав, що навіть мій сусід співав: «Усе це — батьківщина моя, крім Самегрело». Знав, що через цю пісню стає легше стріляти і дивитися на все й усіх іншими очима.

Загалом, усе це складно описувати. Такі рани загоюються двома способами: або глибоким аналізом і подальшими дискусіями, або посипанням солі на рану і після — протверезінням. Третій спосіб — безумовне прощення і табу. Жителі того краю пробачили «співакам» їхню «пісню». Пробачили з легкістю, яку складно уявити. Навіть якщо все відкинути, згадайте тамтешні спроби нашого недремного північного сусіда, що заохочують незаконний сепаратизм. Та все дарма. І я знаю, що завжди буде дарма. А якщо ми все-таки хочемо побачити щось позитивне з хроніки 90-х, факт залишається фактом: Самегрело — один із найстійкіших регіонів Грузії. І тут поставимо крапку. Можете вважати цей лист моїм вибаченням. І вибаченням мого сусіда. І виправленими рядками: «Картлі-Кахеті, Імереті, Гурія і Самегрело» і таке інше, і таке інше.

А знаєте, що мені пригадується в першу чергу в зв'язку із Самегрело? Ви здивуєтеся, але не блискучий музей Дадіані¹. А Мартвільська дорога², безкраї гори, гнізда лелек на схилах гір. Важко підібрати порівняння для цих країв, для цієї атмосфери. Неметафорична краса. А вже потім мені пригадуються мегрельські будинки й інша мова, яку я і так розумію — знаю близько двадцяти слів, і мені вистачає. Тобто для мене — це інша моя мова. А потім уже — і музей Дадіані. І вся ця

¹ Музей Дадіані — музей правителів Самегрело Дадіані, що в місті Зугдіді.

² Мартвільська дорога — Мартвілі — один із районів Самегрело; славиться монастирським комплексом VII століття, палацом мегрельських правителів Дадіані й величною пам'яткою природи — мальовничим каньйоном на річці Абаша.

сага Мюрата¹. Потім — Ламберті². Лякаюче доглянуті двори — обов'язковий пролог мегрельського побуту. Він має на оці абсолютно іншу драматургію, яка потім зустріне вас в середині будинків. Така ж доглянутість. Особливий фетиш речей. Порядок. Аура. Гомі. Еларджі. Гебжалія³. Простий і недосяжний масштаб кулінарії. Загалом, хвалити і хвалити.

Розділ XI. Справа була в березні

Часом, коли, напівлежачи на ліжку, ти дивишся на туманний пейзаж за вікном, несподівано, що або хто, не знаю, заспокоює тебе до глибини душі. Цієї хвилини дуже легко померти, бо страху немає, життя відпочиває. Іншої миті смерть — жорстока несправедливість.

Іноді найлегше померти вві сні. Напередодні мені приснився будинок у Сурєбі. Той будинок, який у жовтні міцно замкнув мій батько. Востаннє.

Востаннє — страшнішого слова не існує на землі, чого воно не стосувалося б. Хай навіть позбавлення від поганих звичок. У цьому слові вміщується весь вселенський результат людської печалі. І ось мені наснився не будинок, а запах того будинку. Такі сні ніколи не збуваються. Це навіть не сні — вони просто існують у нашій реальності окремо, десь там, на заході нашого буття. Або це був сон із дитинства, коли ти раз і назавжди

¹ Мюрат — мається на увазі принц Ашіль Шарль Луї Наполеон Мюрат — внучатий племінник Наполеона Бонапарта, чоловік мегрельської принцеси Саломе, який жив на батьківщині дружини, де 1894 року покінчив життя самогубством.

² Ламберті — Арканджело Ламберті — італійський місіонер і мандрівник XVII століття, який вісімнадцять років жив у Самегрело; написав книгу про Мегрельське князівство.

³ Еларджі — мегрельська делікатесна страва; густа каша з кукурудзяного борошна і сиру сулугуні. Гебжалія — мегрельська делікатесна страва з сиру з екзотичною підливою.

запам'ятовуєш запах свого будинку, а потім згадуєш його вві сні. Не знаю чому, та я прокинувся від страху. І досі боюся того, що тепер буду уникати цього запаху, запаху дерева в тіні, немов замкненого очікування, ліжок, шафи з тріснутим дзеркалом, стільців, закіптюженої лампи і згасаючого вогню в каміні, — вони чекають повернення мого батька в квітні.

Уявіть, дощовий ранок, приміром, 24 лютого. Якщо правильно дихати, то можна вловити аромат весни. Це справа техніки, алхімія тут не потрібна. Коли тобі в холодну калошу потраплять дрібні камінчики, а тобі ліньки їх викинути — це і є сільський ранок лютого. Ти відкриєш хлів, випустиш корову, одягнеш сирий бушлат зі смердючим коміром. Обов'язково зустрінеш сусідського хлопчика, що хлюпає носом. Сцена досить нудотна, правду кажучи. А потім повернешся, розпалиш вогонь. Піч ліниво і не одразу відповість тобі теплом. А поки вогонь буде розгоратися, ти можеш пройтися по балкону, послухати сотні звуків, якими сповнене село. Або спів птахів. А чи знаємо ми, про що співають птахи? Можливо, ні про що хороше. Та ми цього і не зрозуміємо. Як і ви не зрозумієте неповторної чарівності цього сільського ранку, якщо самі не побуваєте тут і зараз. А потім — ще багато, багато разів. Доброго ранку, Грузіє!

Розділ, зібраний докупи

Ці фрагменти я занотував у мобільному телефоні і лише зараз зібрав докупи.

Щойно згадалося: у лікарні, за тиждень до смерті, батько сказав, що чемпіонат Європи подивимося по новому великому телевізору. Ви знаєте, що таке новий великий телевізор? Розповім: ми з батьком разом дивилися один чемпіонат світу і один — Європи. Спочатку

по такому телевізору, якого треба лупцювати кулаком, аби бодай на десять хвилин перестав миготіти. Звався він «Горизонт». Назва — символічна. Гарно показував ближчі рубежі горизонту, хоча тоді я радів і такій обмеженості. Дитинство — період безпричинних радощів і закінчується там, де починаєш шукати ці причини. Де здогадуєшся, що межі не існує, а всі радощі здаються недостатніми і потребуєш нових. Тому в будь-якому віці переважає відчуття невдоволення. До речі, другий телевізор був уже кольоровий, однак екран вимагав частого бомбардування. Кольори легко ставали безбарвними, і з цим якимось інструментом справлявся озургетський майстер. І звалася ця алхімія бомбардуванням. Назва того телевізора, здається, «Таурас». Ні, не здається, а точно. Посеред чемпіонату він став жертвою одного такого бомбардування. Потім улітку я не бував в Озургеті. А цього разу мали дивитися по великому телевізору. Та я вже сказав: дитинство скінчилося. Після дитинства важко домогтися подібних речей.

* * *

Неписаний ритуал світанкового прокидання людей в Гурії виглядає так. Один прокидається і запитує в іншого: «Не спиш?» — «Ні, вже годину, як не заплющую очей». — «А ти чув учора про дочку Романіє? Що вона витворяла на свій день народження?! А ще треба тин залагодити, бо свиня пролазить, цукор подорожчав, а над Пакистаном, виявляється, такий ураган пронісся. Антену треба повернути вбік вокзалу. Не ловить добре». Особливо довгими і містичними ці розмови є взимку, коли ранок настає важко. А паралельно співає півень з повним дотриманням традицій. Потім хтось ризикує і встає розвести багаття. Вогонь — це смерть ранку. Якщо

ти малюк, встаєш пізніше за всіх. Відповідно, спостерігаєш, як стіни поступово позбавляються нічних тіней і народжується забувнена кімната. У кімнаті помічаєш дві неясні картини: 1) Ломоносов іде до школи — вчитися ніколи не пізно і 2) Батьківщина-мати кличе. Або: 1) трое зі списками, які спочатку здаються Автанділом, Таріелем і Придоном¹, а з роками з'ясовується, що це «Три богатирі» і 2) збільшене фото повногрудої жінки, яку вважаєш своєю пращуркою, а потім вона виявиться Джиною Лолобрідждією. Або: 1) Сталін, Рузвельт і Черчилль. Фото, розфарбоване пізніше. Вирізка з газети, де хтось 35 помножив на чотири і 2) Гемінгвей. Чи думали ви про ті картинки, які дивилися на вас змалечку? Думки про них немов роман!

* * *

Найкраща здатність думки — тікати. Якщо думка втекла, навряд чи її дожене твій спокій. Тим паче, якщо ти непосидючий і внутрішньо схвильований. Наприклад, ось тепер, цієї березневої ночі чому я думаю про ту жінку, яку ніколи не бачив, тим паче, що вона, мабуть, не одна. А я думаю, що — одна. Про ту жінку, яка літнім ранком кричить: «Малина, малина!». Де вона зараз, що робить, хто знає? Смішно, правда? Але думка, що втекла, розплющує тобі очі. У тих очей каламутний погляд.

* * *

Я вже втретє у Франції, досить придивився до тутешніх мешканців і дійшов висновку, що гурійська і французька походять зі спільного коріння. Ось уявіть розмову:

¹ Автанділ, Таріел і Придон — головні персонажі поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі».

— Кава гіндебіен?

— Тре біен.

P.S. Не сприймайте серйозно. Я такий стомлений, порятуй, Боже!

* * *

Нема нічого цинічнішого, ніж чисте небо, сонце і лагідне щебетання птахів на другий день опісля стихії. Хоч би хмарка з'явилася, хоч би вітерець подув. Так само буває після смерті рідних. Вірніше, тоді, коли після похорону повернешся додому і сядеш перепочити. Після трьох–чотирьох хвилин байдужу тишу, що наче навіки запанувала, раптом порушує писк поросяти. Бабуся ніби соромиться з такої містичної події, як смерть, скажімо, смерть дідуся, переходить на таке просте питання, трохи ніяковіє і нарешті каже: «Випусти поросятко, здається, не може вибратися з городу». Я вийду і побачу сусідського хлопчика, який грається машинкою в піску. Раптом згадається, що існує і гра, забута на цілий тиждень. Поросятко радісно біжить, а я подряпав руку об засув воріт. У домі немає йоду. Зайду до сусідів. Там тихо ввімкнений телевізор. Іде якийсь футбол. Серія пенальті. «Залишайся, подивися до кінця, то не страшно, загоїться!». Життя завжди перемагає над смертю ось такими простими і побутовими вигуками й повертає до власного дому: несподіваним дзвінком мобільного, димоходом, ліжком тощо.

* * *

Той, хто жив у далекому минулому, безумовно пам'ятає неминучий фінансовий ритуал наших похорон — «пожертва грошей». Поки обійдеш навколо небіжчика, біля

входу, немов цербер, сидить худорлявий чолов'яга — якщо літо, то з хусткою кизилового кольору на шиї, щоб захиститися від поту, і «записує гроші». У такій ситуації це обов'язковий обряд, додатковий клопіт для родичів, така собі «журба+». Сумують окремо за покійником, окремо — за витратами. Підходять і диктують церберу Глонті: Кіквадзе Джімшер, напиши там 50 ларі, Центерадзе Магулі — 50 ларі, Накашідзе Віссаріон — 75 ларі, Чхартішвілі Луїза — 20 ларі, палаю від сорому, але тепер більше нема, втім припиши там, що двічі приносила обід, а могильників пригощу сиром. У книзі Аполлона Цуладзе «Етнографічна Гурія» читаю, що в ХІХ столітті в Гурії була така професія «адвокат-плакальщик». Коли хтось не міг піти на похорон, наймав його (чи її). Той спочатку називав наймача і потім починав голосити. Нині таких «адвокатів» замінили мобільні телефони. Виникають нові кумедні ситуації. Якось сам спостерігав, як вигукнула далека родичка, що сиділа біля труни свого чоловіка: «Ось дивіться, цей нікчемний Джімшеріє співчуття телефоном передає».

* * *

У нас було інше дитинство, не схоже на чуже. Ми не їли ані суху шкоринку хліба, ані намазаний шоколадним маслом хліб. Це не було нестерпною бідністю, але не було й розкішним життям. Ані печаль, ані радість. Ані неволя, ані воля. Стояли десь посередині в штопаних штанах наших двоюрідних братів і жували гумку, привезену тіткою з Румунії. І ту гумку надували.

Однак у цей час ми чекали на одну вельми знакову подію — на літні канікули. Хіба щось змінювалося в календарі, окрім чисел! Перед нами висів той самий міст, з якого ми стрибали в річку. Перед нами протікала та сама

річка. Бачили ті самі тини, лежали в тих самих ліжках і бачили ті самі сни. І шум дощу за вікном — виключно той самий. І все ж літні канікули зустрічали з особливим настроєм, бо це було мрією про справжні канікули. Про канікули, наповнені мандрями і пригодами, новинами і здивуваннями. І раділи, бо літні канікули передбачали інші історії, які могли статися, але не сталися б ніколи. З таким дивним вантажем прийшли ми. Інший не зрозуміє цю важкість і цю легкість. Незрозумілу радість. Можливо, й ми до кінця не збагнемо наше дитинство, осяяне літніми канікулами.

Погожої днини на подвір'ї мені стелили рядно, і на ньому я лежачи читав книжку. Швидко набридає порівняння хмари з носом сусіда, знуцання над мурашкою на обкладинці. То чути гул літака в небі. Гудіння. Наче відгомін головного болю хмари. Одне лише не збігається: звук чути з одного боку, а літак летить в інший бік. Важко простежити. Вибігають сусіди з гвалтом: трантальот, трантальот, хоча ясна річ, і вони не бачать. Цей звук мені здається наймістичнішим серед почутих досі звуків. Я незабобонний, інакше сказав би: це натяк на щось незбагненне. Вчора до опівночі сидів на підвіконні і думав про цей звук. Тут ніколи не чув, мабуть, перекривають його інші звуки.

Уперше лягаю спати в озургетському домі на самоті. У тому домі, де виріс і жив до сімнадцяти років. Така тиша, що ввісні чекаю на буревій.

Мама немає вдома. Батька нема взагалі. А може, й батько теж десь в іншому місці. Не знаю.

* * *

Пам'ятаю, раніше руками сягав неба. Раніше — сидячи на шії батька, повертаючись з дитсадка додому. Відтоді руки стали коротші, а небо віддалилось.

Знаєте сцену годівлі курок? Та певно ж знаєте. Треба піднятися о шостій ранку, бо курки вже прокинулись і метушаться. Відчиняєш курник, і якщо не виробив техніку, як з ними поводитися, вони налетять в обличчя. Майстерність полягає і в тому, куди кинути зерно, щоб вони зібралися докупи і ти зміг їх перелічити.

«Чи не вкрали вночі якусь із них ті пройдисвіти?». Пройдисвіти — це або борсук, пацюк, сусідський собака, або навіть сам сусіда.

А як доїти корову, знаєте? Теж маєте знати. Увечері, коли корова повернеться додому, а якщо не повернеться, то ви відшукаєте її і повернете, бабуся або батько беруть відро для молока, і я супроводжую їх до хліва, що зветься ахорі. Там майстерності замало, справа вимагає великої майстерності. По-перше, в хліві темно, і якщо щось біліє, то це молоко. По-друге, треба до вимені так торкатися, щоб корові не було боляче і не відповіла вона за цей біль копитом. Тому я стою назовні. Чую лише шум молока. І якщо на небі місяць, здається, що він дає молоко. Великий, наповнений незбагненою радістю місяць.

* * *

Завтра, шостого травня, день народження мого батька. Мені загалом важко сприймати смерть. Тим паче таку. Скільки не писав би і не аналізував, все одно, забуваю. Це звичайне явище, апробоване, людське. І про її, маю на увазі смерть, існування і не існування померлого

яскраво і шокує свідчать побутові історії. Ось і тепер: щойно я підріс, він не купував собі новий одяг, казав, що носитиме мій старий. Це буде приємніше. Перед від'їздом до Іспанії, складаючи одяг, я інстинктивно відклав штани і сорочки, і тоді я побачив смерть і її цинічну посмішку. Такі нагадування — найжорстокіші й найдошкульніші. Найдошкульніші і непереможні.

* * *

Це було два роки тому. Уночі ми з батьком піднялися до літнього дому в Сурєбі. Повечеряли. Потім сіли і з балкона дослухалися до дзюркотіння річки. Світлячків не бачили. Вдивлялися в темряву і не знаходили. «Мабуть, переселилися в інші краї, сказав батько». — «Куди?» — запитав я. Батько не знав. А тепер знає. Колись і я знав. І ти знатимеш. Світлячки то тут живуть, то там.

Тепер я сам в озургетському домі, мати повертається сьогодні. Я захопився було чимось і геть забув, що треба випустити курей. Про це нагадав крик півня, і я так долетів до курника, ніби запізнювався на останній рейс літака чи на якісь важливі перемовини. Мої брати і сестри, цей, а до нього і чимало інших прикладів, ще більше зміцнили мою віру, що будь-яка радість, страх чи подібні речі — умовні, їхні масштаби не змінюються, змінюються лише контексти.

Людина переймається болем тих місцевостей, де сама перебуває: чи то у в'язниці, чи в тропічних джунглях, чи іде вона через натанєбські лани до моря, чи мчить кабріолетом уздовж каліфорнійського узбережжя. Тому в потойбічному житті ми, мабуть, чекаємо на більшу радість чи ще більше страждання, бо на землі їхні межі окреслені.

* * *

Добридень, тату! Ти був надзвичайно скромним і працелюбним з-поміж усіх людей, яких я знав. Любив самотність. Тому гадаю, що там лежати тобі важко. Бо навколо багато людей. Твоє місце не там. Настало літо, і в ліщиннику трава дивується, що тебе нема. Й сам дивуюся, як ти, такий хворий, зміг зібрати і привезти стільки ліщини, яку й досі не продано. І якщо я її навіть і продам, то що робити з тими шаленими грошима, з найбільшими і найважчими грошима у світі! Мабуть, пам'ятаєш, як ти вечорами розповідав мені свої сновидіння й виводив мене на цвинтар власних нездійснених мрій. Ти хотів побачити Всесвіт, але вистачило двох автобусів, щоб провести тебе до межі. Тому віднині, куди не піду, візьму твою маленьку світлинку, і через неї дам тобі подивитися на інші села і міста. Хіба я не знаю напам'ять ті фрази, що мені скажуть: «який сенс обманювати себе, він все одно нічого не побачить, нічого не відчує, бо все, що має форму, рано чи пізно розвалиться і зникне». Знаю, та мені здається, що життя — то більше відчуття, ніж знання. І оскільки Всесвіт — це наше уявлення про нього, все буде так, як ми уявимо. Тому ти живий. Піднімайся і крокуй зі мною новими шляхами, Тату!

Післямова до Книги другої

«Квітень — безжальний місяць. Він — призвідник того, що на мертвій землі цвіте бузок».

Але до квітня — березень. Місяць помилок снігу на небі і квітів на землі, місяць до кінця не вимовлених слів. Це час, коли від котячих криків починають боліти зуби, коли шукають і знаходять корів, шукають — і не знаходять. Час перестиглої хурми, коли ти її їси, й у тебе склеюються пальці. Час, коли можна винести з підвалу мандарини і розігріти їх на печі, коли пора принести з горища виноградний компот і підігріти його на тій же печі. Час випробувати щілини парканів, на яких написано «Курей не тягати, тут злий пес!». Час ріллі і голосних розмов. Час, коли дні подовжуються, а печалі зменшуються. Час сказати сміливі слова, повертаючись зі школи: «Дозволь, я понесу твою сумку?».

Березень. А за ним квітень. «Квітень, безжальний місяць, призвідник того, що на мертвій землі цвіте бузок».

Я народився 10 квітня, трохи раніше, ніж мене чекали. Мій батько спав і раптом розреготався вві сні. Мама злякалася, і незабаром народився я. Після того випадку тато більше не реготав. Він взагалі рідко сміявся. А якщо і сміявся, то над тими казками, які ми читали з ним разом.

Усе життя батько шкодував про дві речі: про те, що не став чемпіоном світу з шахів і що в шістнадцять років із гвинтівки «геко» убив сову. Про останній випадок він розповідав мені зі сльозами на очах. Казав, що спочатку зрадив і кинувся до здобичі. Підбіг. Подивився на неї. А вона сказала йому поглядом: «Я летіла до своїх дітей!». Як вважав мій батько, більшого гріха не існує на цьому світі. Отже, мені здається, коли тато помирав, ця сова прилетіла до нього і сказала: «Летімо зі мною!». Батько

злякався, та вона не мала страхітливого вигляду. І повторювала: «Летімо зі мною, я пробачила тобі». І тоді батько сів на сову, і вони полетіли, пташка і мій батько.

А ви мені кажете: ти ж знаєш, Гіоргі, смерть — це глуха і темна кімната. Смерть — це зникнення. Чи знаю я це? Можливо. Та я знаю і те, що, вигадуючи, людина залишається людиною. Інакше вона стає схожою на твердолобу бактерію. Твердолобу, але не в своїй уразливості. Для чого нам ця твердолобість, ця впертість, якщо в нас є розум і ми можемо придумувати щось гарне? Доти, поки не «зафіксовано летальний результат». Обманемося самі й обдуримо інших. Можливо, саме завдяки цій омані ми і залишаємося людьми. Або це й не омана зовсім? Може, й справді прилітала сова? Може ж, справді!

ЗМІСТ

Грузинський Боргес, родом із Гурії	5
--	---

Книга перша

Парадоксальний пролог і не лише.	9
Розділ I. Пісти	12
Розділ II. Інша любов у Гурії	14
Розділ III. Натела.	23
Розділ IV. Медіко.	28
Розділ V. Алістраховіч	31
Розділ VI. Датіко і його правнук: Гімберг Жгенті	36
Розділ VII. Шакро	40
Розділ VIII. Чай	44
Розділ IX. Смерть. Війна	48
Розділ X. Двоюрідний дід по мамі — Арон Чхартішвілі	51
Розділ XII. Справи шкільні	55
Епілог	61

Книга друга

Розділ I. Ще не почалося життя	63
або смерть і еротика в Гурії	63
Розділ II. Вічно свіжий сніг	67
Розділ III. Інші мандарини	69
Розділ IV. Зуріко. Мій батько	70
Розділ V. Мій батько. Зуріко. Інший розділ	74
Розділ VI. Медіко.	76
Розділ VII. Три невимовних «пробач».	78
Розділ VIII. Село. Від'їзд. Село	80
Розділ IX. Історії гурійських поїздів	83
Розділ X. «Крім Самегрело?».	85
Розділ XI. Справа була в березні	87
Розділ, зібраний докупи	88
Післямова до Книги другої	97

Літературно-художнє видання
Гіоргі Кекелідзе
ГУРІЙСЬКИЙ ЩОДЕННИК
Повість-есеї

З грузинської переклав Рауль Чілачава

Випусковий редактор Галина Завалій
Редактор Євген Плясецький
Обкладинка Вітя Кравець
Макет і художнє оформлення Сашка Шевцова

Видавець: ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4873 від 26.03.2015 р.
www.anetta-publishers.com

Для листування:
anetta@anetta-publishers.com

Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута», ДК №4060 від 29.04.2011, м. Кам'янець-Подільський, вул.Пархоменка,1, т. 038 494 22 50, drukruta@ukr.net
Замовлення №

Гіоргі Кекелідзе
К 33 Гурійський щоденник. *Повість-есеї* / Переклад з грузинської Рауля Чілачава. — Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2017. — 100 с.
ISBN 978-617-7192-71-7

Гіоргі Кекелідзе — молодий грузинський поет, прозаїк, публіцист, науковець. Уже кілька років він очолює найбільшу книгозбірню країни — є генеральним директором Парламентської бібліотеки. Народився й виріс у колоритному куточку Грузії — Гурії. Звідти й назва книжки «Гурійський щоденник». Ця книжка — кращий зразок популярного нині жанру — нон-фікшн, документальної прози, побудованої саме на спогадах із чітко вираженою авторською позицією і з елементами художності. Тут не лише приватні історії, а й справжні притчі, сповнені глибокого змісту. Це автобіографічний есеї, у якому особиста історія переплітається з історією цілого народу. Гіоргі Кекелідзе пише не лише про те, що бачив, чув, пережив, а й розставляє дуже мудрі, точні й повчальні акценти. Часом ставить лише запитання, а право на відповідь залишає нам, читачам.

ББК 84(4 Гру)